

**KORIJENI I ODJECI PLINIJEVA NAVODA
... ET CAPRIS LAUDATA BRATTIA...
U ANTIČKOJ OSTAVŠTINI BRAČA***

Ante Rendić–Miočević

UDK: 904(210.7Brač)“652”

Izvorni znanstveni rad
Ante Rendić-Miočević
Zagreb

Autor se osvrće na grčke i rimske literarne izvore, u kojima je razmjerno rijetko u različitim oblicima navedeno ime otoka Brača, poglavito zbog činjenice što na njemu nije bilo autonomne grčke naseobine, a niti rimskih urbanih središta s municipalnim uređenjem. Na osnovi Plinijeva navoda o Braču koji je bio poznat (hvaljen) zbog koza (*.. capris laudata Brattia ...*) pisac nastoji otkriti tragove mogućih ishodišta navedenog zapažanja, kao i kasnije odjeke u sačuvanoj spomeničkoj ostavštini. Nagovještaje Plinijeva navoda čini se da je moguće naslutiti u nalazima različitog podrijetla, od grčkih staklenih vitreja (gema-pečatnjaka) iz Vičje luke, do prikaza koza (jaraca) na rijetkim kamenim spomenicima, s naglaskom na prikaze Silvana i njemu bliska božanstva.

Otok Brač s različitim se nazivima pojavljuje u grčkim i rimskim literarnim izvorima.¹ Prvi put ime najvećeg srednjodalmatinskog otoka, prema nekim se tumačenjima, ponekad osporavanim, pojavljuje u periegetičkoj literaturi, poglavito

* Prilog posvećujem akademiku Nenadu Cambiju povodom obilježavanja 80. godišnjice života. Priopćenje sličnog naslova prethodno sam održao na XII. znanstvenom skupu »Dani Cvita Fiskovića«, koje je bilo naslovljeno *Metamorfoze mita. Mitologija u umjetnosti od srednjeg vijeka do moderne*, održanom od 30. rujna do 3. listopada 2010. god. u Pomeni na otoku Mljetu, u organizaciji Odsjeka za povijest umjetnosti zagrebačkog Filozofskog fakulteta i Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Tekst održanog priopćenja nije objelodanjen, a u međuvremenu je bilo i novih nalaza i objelodanjenih osvrti, a neki spomenici smatrani nestalima od nedavno su dostupni stručnoj javnosti. Zbog toga su u tekstu načinjene znatne promjene i nužne nadopune, što bi, nadam se, rad trebalo učiniti sadržajnijim, a zaključke vjerodostojnijim i bolje utemeljenim.

¹ Više o literarnim vrelima o povijesti Brača u antici cf. Z. Stančić, N. Vujnović, B. Kirigin, S. Čače, T. Podobnikar, J. Burmaz, »Arheološka baština otoka Brača«, *Brački zbornik* 21, Supetar 2004., 31-45.

u »Periplu« (*Periplous* – »Oplovba«, »Opis plovidbe«), »Oplovba uz napučene obale Europe, Azije i Libije«),² djelu nastalom nakon sredine 4. st. pr. Kr., svojevrsnom plovidbenom putopisu po Sredozemlju, a ujedno i najstarijem literarnom izvoru s opisom plovidbe uzduž istočnojadranske obale.³ Djelo je pripisano anonimnom grčkom periegetu Pseudo-Skilaku,⁴ nazvanom prema poznatijemu pret hodniku, logografu iz 6. st. pr. Kr. Skilaku iz Karijande u Maloj Aziji, kojemu je prvotno pripisivano autorstvo Peripla, premda on sadrži podatke koji se odnose i na kasnija razdoblja, što znači da su potekli iz kasnijih izvora.⁵ U Periplu je opisan plovidbeni put od Istre na sjeveru do Narone na jugu. Potrebno je ipak upozoriti da su podaci iz »Peripla« bili različito interpretirani i pod znakom je pitanja jesu li uopće u tekstu spomenuti Brač i Šolta. U poglavlju o Nestima (*Nestoi*), uz otoke Manijskog zaljeva, u blizini Fara (*Pharos*) i Ise (*Issa*) – na tim su otocima na izmaku klasičnog doba bile osnovane istoimene grčke nasebine – navedeni su Protera (*Proteràs* – upitno je, međutim, na što se taj naziv odnosi, na ime otoka, ili ima drugačije značenje), kao i Olinta (*Olýnta* – neki su bili mišljenja da bi mogla biti riječ o Šolti?), dok je treći u nizu toponim Krateji (*Krateiai*): za njega je bilo pretpostavljano da bi se mogao odnositi na ime otoka Brača,⁶ što je, čini se s razlogom, osporio M. Nikolanci, navodeći da nije riječ o toponimu grčkog, a niti ilirskog podrijetla te da se najvjerojatnije ne može odnositi na Brač, već, po svemu sudeći, na Kornatsko otočje.⁷ U »Periplu« nije zabilježeno da je na navedenom otoku bila grčka nasebina.

Dvojbeno je, također, na što je u »Argonautici« aludirao Apolonije Rođanin, helenistički pjesnik iz 3. st. pr. Kr., navodeći otoke Pitijeju (*Pityeia*, Hvar?), odnosno *Dyskelados* (Brač?), a slično je i s podacima rimskog zemljopisca iz prve polovice 1. st. Pomponija Mele, koji u djelu *De chorographia* (*De situ orbis*) ne navodi neku od poznatih inačica imena Brača (Bratija i dr.), ali poput Apolonija Rođanina i on spominje otok *Dyscelados* (*Dysceladus*).

U Pseudo-Skimnovoju »Periegezi« (*Periegesis*, »Vodič«), djelu putopisnog karaktera, riječ je o zemljopisnom priručniku-vodiču iz kraja 2. st. pr. Kr., napisanom u stihovima, netočno pripisanom putopiscu Skimnu s otoka Hija – Brač

² Cf. M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Zagreb 2003., 398-399.

³ Dijelovi teksta što se odnose na srednjodalmatinske otoke umetnuti su kasnije, po svemu sudeći u 3. st., vjerojatno prema Eratostenovim napucima. Više o tomu cf. S. Čače, »3. Pisana vrela za povijest Brača u antici«, u: Z. Stančić i dr., *op. cit.* (1), 42-45.

⁴ Ps. Scylaci (tzv. Skilak) *Periplous*: Scylacis Caryandensis Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Lybiae, *Geographi Graeci minores* I, C. Muller, Paris 1855., 15-96.

⁵ M. Suić, »Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovu Periplu«, *Rad JAZU* 306, Zagreb 1955., 121-186; *idem* 2003., 29.

⁶ Cf. Ps. Scylaci *Periplous*: s.v. *Nestoi*, 23 (... *nésoi Proteràs, Krateiai, Olýnta...*) 61; cf. D. Vrsalović, »Bilješke sa reambulacije nekih arheoloških spomenika otoka Brača«, *Brački zbornik* 3, Split 1957., 88 i 96, bilj. 2 (ne dvojeći o vjerodostojnosti navedenog podatka, pisac ističe da: »... Skilaks iz Karijande... među otocima nabraja i otok Brač, nazivajući ga imenom Krateiai...«, a također navodi, citirajući Farlatijev *Ilyricum Sacrum*, da isti otok Polibije naziva Brectijom (*Brectia*); *idem*, *Povijest otoka Brača*, Zagreb 2003., 6.

⁷ Više o tomu cf. M. Nikolanci, »Crateae-Celadussae«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (=VAHD) 90-91, 1997-1998, Split 1999., 89-99.

također nije naveden, što nije slučaj i sa srednjojadranskim otocima s osnovanim grčkim naseobinama, sirakuškom Isom i parskim Farom, ali također i Korčulom (Crna Korkira, *Córkyra Mélaena*), otokom na kojem je, sudeći prema literarnim izvorima, bila osnovana naseobina maloazijskih Knidana.⁸

U »Zemljopisu« (*Geographike, Geographica enarratio*, »Zemljopis«, »Zemljopisni prikaz«) Klaudija Ptolemeja (*Klaudios Ptolemaios*), aleksandrijskog zemljopisca, matematičara, astronoma, astrologa i glazbenog teoretičara iz 2. st., iz vremena vladavine careva Hadrijana, Antonina Pija i Marka Aurelija, navedena je *Dalmatía*, kao i otoci Isa (*Issa, Vis*) i Farija (*Faria, Far*) s tamošnjim grčkim gradovima, zatim Crna Korkira (*Kórkyra he mélaina*, Korčula), kao i otok Mljet (*Melíte nēsos*): naveden je, međutim, i »Tragurij s gradom«, a među nabrojanim otocima Brač je izostavljen.⁹ Slično je i sa Strabonom »Zemljopisom« (*Geographica*), djelu iz Augustova doba, odnosno iz vremena prijelaza iz stare u novu eru. Poznati zemljopisac i povjesničar osvrnuo se, naime, na sirakušku naseobinu na Visu (*Issa*), zatim na Trogir (*Tragourion, Tragurium*), grčku naseobinu na priobalju, a zatim i na Far (*Pharos*) s naseobinom (*polis*) grčkih Parana i domovinu Demetrija Faranina,¹⁰ kao i na Crnu Korkiru (Korčulu), otok s knidskom naseobinom nepoznata imena i neutvrđene lokacije. Zanimljivo je, međutim, da je u Strabonovu »Zemljopisu« naveden *Salon*, luka (pristanište) uz obalu ilirskih Delmata.¹¹ Iz svega navedenog proizlazi da su Strabonu, kao i njegovim prethodnicima, bili zanimljivi samo otoci i krajevi s autonomnim grčkim naseobinama, a pozornost nije obraćao na područja na kojima nisu bile osnovane grčke naseobine.

Za razliku od navedenih literarno-povijesnih i geografsko-kartografskih djela, u djelu »Prirodoslovlje« (*Naturalis Historia*), koje je iz 77. god., a autor mu je poznati zemljopisac, enciklopedist i povjesničar Plinije Stariji (23./24. – 79.), u 3. knjizi opisano je obalno područje Ilirika s njegovih »više od tisuću otoka«.¹² Među tim je otocima i Brač (*Brattia, Bratija*), kao i Čiovo (*Bavo*),¹³ otok koji je

⁸ Cf. Ps. Scymni (tzv. Skimno) *Periegesis*: Anonymni, Scymni Chii, ut fertur, Orbis Descriptio, Geographi Graeci minores I, C. Mullerus, Paris 1885., 196-237.

⁹ Claudii Ptolemaei *Geographia (Geographica enarratio)*, Pogl. XVI: Položaj Ilirika ili Liburnije i Dalmacije (Otoci koji leže uz Dalmaciju) II, Paris 1883., 16, 9.

¹⁰ Strabo, *Geographica*, VII 5. 5, C 315, u: The Geography of Strabo, T. III., Loeb Classical Library, London, Cambridge Mass. 1983; cf. također M. Šašel Kos, »Peoples on the northern fringes of the Greek world: Illyria as seen by Strabo«, u: *Illyrie méridionale et L'Épire dans l'antiquité*, Actes du colloque international de Grenoble (10-12 octobre 2008), V, vol. II, Grenoble 2010., 627.

¹¹ ... *tôn Dalmatéon paralia kai tó epineion autōn Sálon*... (cf. Strabo, o.c. 1983., 258-261); cf. također M. Suić 2003., 412-413.

¹² f 3 Plin. *Nat. hist.* (Cai Plinii Secundi *Naturalis historia*), III 151-152 (Pliny, Natural History in ten Volumes, Vol II: Libri III-VII, Loeb Classical Library, London – Cambridge Mass. 1969, 352 (4)); »... Obala Ilirika ima više od tisuću otoka s od prirode plitkim morem, a struje morske plime se uvlače u uska korita (rijeka)...«: cf. Plinije Stariji. *Zemljopis starog svijeta* (Naturalis historia III., IV., V., VI. knjiga) preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini, Split 2004., 52.

¹³ Cf. Plin. *Nat. hist.* III, 152 (... *contra Surium Bavo*...); S. Čače, *op. cit.* (3), 44; M. Suić, *op. cit.* (2), 422-423.

nasuprot grčko-rimskoj naseobini Traguriju koji on naziva *Surium*.¹⁴ Nije, međutim, navedena Šolta, premda je najbliža Braču, dok je za Isu (*Issa*, Vis) naveden čak i status njezinih građana koji su posjedovali rimsko građansko pravo («Isa rimskih građana».)¹⁵ Za temu ovog priloga svakako je važniji Plinijev navod o Braču, za koji on ističe da je bio poznat zbog koza (... *et capris laudata Brattia* ...).¹⁶ U odnosu na takvo zapažanje mogli bismo se zapitati postoje li u tamošnjoj sačuvanoj arheološkoj ostavštini za izneseno mišljenje i odgovarajuće materijalne potvrde. U opisu središnjeg dijela Jadrana Plinije se osvrnuo i na »otok Hvar s gradom«,¹⁷ kao i na Korčulu (Crna Korkira, *Corcyra Melaena*) – naveo je da je na tom otoku grad maloazijskih Knidana – a naposljetku i na Mljet (*Melite*) za koji je istaknuo da mu je položaj između Korčule i Ilirika te je citirao i grčkog književnika Kalimaha (4./3. st. pr. Kr.), prema kojemu je otok bio poznat po melitejskim (mljetskim) psima,¹⁸ što su odbacili Strabon i Stjepan Bizantinac, smatrajući da nije riječ o mljetskim, nego o malteškim psima (otuda pasmini naziv »maltezeri«).¹⁹ Od otoka u tom dijelu Jadrana naveo je i Elafite, skupinu od sedam Jelenskih otoka, istaknuvši da su udaljeni 15 milja.²⁰ Od literarnih izvora iz kasnijeg doba važno djelo je *Ethnika (De Urbibus et Populis)* grčkog zemljopisca iz 6. st. Stjepana Bizantinca, svojevrsni leksikon zemljopisnih imena: u njemu je, naime naveden jadranski otok Bretija (*Brettia nésos en to Adria...*),²¹ za koji je naveo da ga Grci nazivaju Elafusa (*Eláfousa*, lat. *Elaphusa*, od grčkog *élafos* = jelen, »jelenji otok«), odnosno *Brettanis* (lat. *Bretanis*, od mesapsko-ilirskog (?) *brentos* (*brenthos*) = jelen).²² U djelu »Kozmografija« (*Cosmographia*, Opis

¹⁴ ... *contra Surium Bavo...*, Plin. Nat. hist. III, 152; cf. M. Suić 2003., 422.

¹⁵ Plin. Nat. hist. III 152.

¹⁶ *Ibidem*, (... *et capris laudata Brattia...*); cf. također M. Suić, *op. cit.* (2), 422.

¹⁷ ... *et cum oppido Pharia...* (Plin. Nat. hist. III, 152).

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Cf... Plinije Stariji – Zemljopis starog svijeta (*Naturalis historia* III, IV, V I VI knjiga – Preveo i bilješkama popratio U. Pasini), Split 2004., 53, bilješka 190).

²⁰ *Ibidem*

²¹ Stephanus Byzantinus, *Byzantinae Historiae Scriptores*, vol. 39, Pariz 1645-1711; D. Vrsalović 2003., *op. cit.* (6), 350; S. Čače, *op. cit.* (3), 43-44.

²² D. Vrsalović prenosi zapažanje Stjepana Bizantinca prema kojemu je Brač otok u Jadranskom moru kojim teče istoimena rijeka (*fluvium Brettium*) te ističe da Grci otok nazivaju *Elaphusa*, dok ga drugi nazivaju *Bretanida* (lat. ... *hanc Graeci Elaphusam, alii vero Bretanidem appellant...*): prema A. Mayeru je to »prijevod starog ilirskog imena *brentos*, kojim su i Rimljani kasnije nazivali otok«; cf. *idem* 2003., 6-7, i 350, bilj. 15 i 16; cf. također M. Nikolanci *op. cit.* (26), 90 (razmatrajući lingvistički aspekt nastanka imena Brača, pisac ističe da njegovo ime nije nastalo od Plinijeva oblika *Brattia*, već od starije ilirske glose *brenthos*–*brentos* = jelen). Za Brač je utvrđeno da je od davnih vremena bio obitavalištem jelena, što je potvrđeno odgovarajućim nalazima pretpovijesnih osteoloških ostataka otkrivenim u špilji Kopačini nedaleko Donjeg Humca: D. Vrsalović, naime, navodi da je prigodom sondažnih iskopavanja u špilji 1890. god. F. Bulić na dubini od 50-60 cm otkrio »komad jelenjeg roga«, odnosno da su bili otkriveni ostatci raznih kostiju, »a od 50 cm naniže goveda i jelena« /cfr. D. Vrsalović, Spomenici otoka Brača, Pretpovijest i stari vijek, s.v. »Spomenici iz kamenog doba«, *Brački zbornik*, sv. 4, Zagreb-Supetar 1960., 34, 37 i 103, bilj. 2; cfr. F. Bulić, »Starinska iznašašca na otoku Braču«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, sv. XIV, Split 1891., 117.

svijeta) kasnoantičkog kozmografa iz 6./7. st. Anonimnog Ravenjanina, pisanom vulgarnim latinitetom, na završetku 5. knjige navedeni su otoci na Sredozemlju, uključujući i otoke uz istočnu obalu Jadrana, poglavito Korčulu (*Corcora*), Vis (*Isia*) i Sakru (*Sacra?*), zatim Brač (*Brazia*, Bracija), Hvar (*Pharia*), Šoltu (*Solenta*) i Čiovo (*Boa*).²³

Imajući sve navedeno u vidu, očito je da su u antičkim literarnim izvorima podaci o Braču razmjerno skromno zastupljeni, a potrebno ih je nadopuniti još i podacima iz poznatih antičkih itinerarija. U Antoninovu itinerariju (*Itinerarium Antonini*) iz prve polovice 3. st., odnosno u njegovu dodatku, Morskom itinerariju (*Imperatoris Antonini Augusti Itinerarium maritimum*), među podacima o plovidbenim putovima po Sredozemlju i istočnom Jadranu, između Dalmacije i Istre navedeni su *Apsoros* i *Bractia* (Braktija, Brač), kao i još nekoliko otoka, od Šolte (*Solentia*), Visa (*Issa*), Hvara (*Lissa*) i Korčule (*Corcyra*) do Mljeta (*Melta*).²⁴

Među značajnim itinerarijima svakako je i znamenita Peutingerova karta (*Tabula Peutingeriana*), nazvana prema Konradu Peutingeru, koji ju je posjedovao u 16. st. Taj jedinstveni kartografski dokument sačuvan je zahvaljujući srednjovjekovnoj kopiji iz 13. st. antičkog (kasnoantičkog) izvornika iz početka 5. st., iz vremena vladavine istočnorimskog cara Teodozija II. Na njegovu presliku (*Codex Vindobonensis* 324 iz Nacionalne knjižnice u Beču) označeni su najčešće spominjani otoci na području srednjeg i južnog Jadrana, Čiovo (*Boa*) i Vis (*Issa*), a poslije Šolta (*Insula Solentii*) i »otok Brač« (*Insula Brattia*), te Hvar (*Insula Faria*).²⁵

Moguće je, dakle, zaključiti da u grčkom i rimskom razdoblju Brač doista nije bio u fokusu zanimanja poznatih moreplovaca i putopisaca, kroničara zbivanja na istočnoj obali Jadrana. Literarni izvori najčešće ga zaobilaze, ili mu navode samo ime, ali bez dodatnih pojašnjenja. Prvi je od takve prakse odstupio Plinije Stariji, koji je u »Prirodoslovlju« naveo da je Brač poznat (hvaljen) zbog koza. Većina istraživača razloge skromnoj zastupljenosti Brača u grčkim i rimskim literarnim izvorima vidi u činjenici što na Braču, za razliku od nekih susjednih otoka, nije bila osnovana autonomna grčka naseobina. Brač je, naime, uvijek bio »ilirski otok par excellence« i na njemu je, kao i kod većine ilirskih zajednica, najvažnija gospodarska grana bilo stočarstvo.²⁶ Citirajući F. Bulića, C. Fisković je naveo i podatak da je »u rimsko doba sredina otoka bila gušće naseljena od obale, što je uostalom i logično jer uz polja nastaju oduvijek naselja stočara i ratara«,²⁷ a

²³ Ravennatis Anonymi *Cosmographia et Gvidonis Geographica*, Berolini 1860, 407-409.

²⁴ *Itinerarium Antonini*, Amsterdam 1735, 519-520: (... *inter Dalmatiam et Istriam insulae Apsores, Bractia, Solentia, Issa, Lissa, Corcyra Melita...*); cf. S. Čače, *op. cit.* (3), 45.

²⁵ E. Weber, *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324*, Graz 1976. *Tabula Peutingeriana* nazvana je prema Konradu Peutingeru, koji je oslikani itinerarij otkrio početkom 16. st. Njegov izvornik sadrži 11 listova na pergamentu, s brojnim označenim zemljopisnim podacima pa je Tabula u osnovi svojevrsna karta svijeta poznatog u posljednjim stoljećima prve polovine 1. tisućljeća.

²⁶ M. Nikolanci, *op. cit.* (26), 91. Pisac ističe zatvorenost otoka i karakterističnu ilirsku autarkičnost, osobito kad je riječ o Braču, na koji su stranci, poglavito grčki trgovci, navraćali samo do njima najpristupačnijih zapadnih područja na otoku.

²⁷ C. Fisković, »Historički i umjetnički spomenici na Braču«, *Brački zbornik* 1, Split 1940., 24.

dokaz je o tamošnjem stočarenju i Plinijev navod o Braču poznatom po kozama. Iz rimskog doba podaci o Braču razmjerno su oskudni pa je očito da niti tada nije privlačio veliku pozornost poznatih pisaca i putopisaca, vjerojatno zbog činjenice što iz nepoznatih razloga na tom otoku nije bilo velikog urbanog središta (*urbs*), grada s municipalnim upravnim statusom. To ipak nije utjecalo na trgovačke odnose između Brača i najprije grčkog, a zatim i rimskog svijeta, u što se moguće uvjeriti na temelju brojnih arheoloških nalaza. Osobito su zanimljivi importirani nalazi grčkog podrijetla, od kojih neki potječu iz arhajskog i klasičnog razdoblja, odnosno vremena koje je prethodilo kolonizacijskom valu intenziviranom krajem klasičnog grčkog razdoblja: tada je, naime, osnovan najveći broj helenskih istočnojadranskih naseobnina, poput onih na otocima Visu i Hvaru.

Plinijevom navodu o Braču poznatom zbog koza slabašne korijene možda je moguće naslutiti u rijetkim nalazima koji su grčkog podrijetla, ali svakako ih je lakše uočiti na nalazima iz rimskoga doba. U navedenom kontekstu osobito su zanimljive figuralne i epigrafičke potvrde štovanja Silvana, vodećeg božanstva malobrojnog ilirsko-delmatskog panteona, a njima je moguće pridružiti i rijetke prikaze koze (jarca) koji, po svemu sudeći, nisu imali kulturni karakter, već su najvjerojatnije nastali kao posljedica specifičnih okolnosti, poglavito karakterističnog bračkog krajolika. Riječ je o krajevima s dobrim pašnjacima na kojima su pasla brojna stada koza i ovaca. Stočarstvo je u velikoj mjeri usmjeravalo način života bračkog stanovništva, a slično je bilo i s drugim otocima u tom dijelu Jadrana, na kojima su se domorodačke otočke zajednice na sličan način prilagođavale specifičnim uvjetima života. Među različitim ilirskim zajednicama u predrimsko, a zatim i u rimsko doba, u tomu su prednjačili Delmati.²⁸ Značenje koza (jaraca) i ovaca za delmatsku populaciju potvrđeno je i njihovim imenom (Delmati – »ovčari«), odnosno imenom njihova urbanog središta Delminija (*Delminium*),²⁹ a na istom su tragu i odgovarajući toponimi i oronimi evidentirani na područjima s delmatskom populacijom. To se, primjerice, očituje u imenu Trogira (grč. *Tragourion*: *trágos*-jarac i *óros*-brdo), grčke (isejske), a potom i rimske naseobine u blizini Salone, ili pak u oronimu Kozjak,³⁰ brda u kaštelanskom zaleđu između Trogira na zapadu i Klisa i Solina na istoku, koje se u navedenom obliku pojavljuje u pisanim vrelima iz kasnijih razdoblja.

U pokušajima utvrđivanja mogućeg izvorišta i vjerodostojnosti Plinijeva navoda o Braču poznatom po kozama svakako nisu nevažne specifične osobine bračkoga krajolika, koji je, primjerice, usporedljiv s krajolikom Arkadije, grčke pokrajine u središnjem dijelu Peloponeza, koja je bila zavičajem Pana, božanstva vrlo bliskog ilirsko-delmatskom Silvanu. U antičkoj literaturi i poglavito pjesništvu, Pan i Arkadija doživljavani su na različite načine. Sukladno klasičnom mitološkom obrascu, arkadijski Pan je, naime, zastrašujućim izgledom trebao zaplašiti one s kojima se susretao. Ikonografski detalji ilirsko-delmatskog Silvana nalik su onima koji karakteriziraju i lik arkadskog Pana. Oba božanstva karakteriziraju,

²⁸ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik 2007., 216, 261.

²⁹ *Ibidem*

³⁰ Cf. B. Kuntić-Makvić u: S. Čače, B. Kuntić-Makvić, »Pregled povijesti jadranskih Grka«, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske* (katalog izložbe), Zagreb 2010., 63.

naime, kozja brada, šiljate uši i rogovi na glavi, kao rep i runjave noge s karakterističnim kozjim papcima: obojica su poglavito božanstva gorovitih i krševitih krajolika, odnosno šuma i pašnjaka, a sukladno tomu, koza i ovaca. Lik Pana, omiljenog pastirskog božanstva, nadahnjivao je mnoge umjetnike pa ga je moguće pronaći i u domaćoj književnosti, primjerice u djelu Vladimira Nazora, u njegovom povijesnom romanu-fikciji o bračkom pastiru Lodi, emotivnoj evokaciji zbivanja na Braču tijekom posljednjih nekoliko tisućljeća. Brački zavičaj Nazor je opisao s mnogo mašte i empatije i trajno ga je ovjekovječio. Brač i Arkadiju povezuju njihovi krajolici, ali je manje poznato da je Arkadija prvotno bila smatrana škrtom i negostoljubivom grčkom pokrajinom. Zanimljivo je da je za njezine stanovnike Arkađane poznati maloazijski periegetski pisac Pauzanija istaknuo da žive u unutrašnjosti i da su odsječeni od mora,³¹ a ujedno navodi da su se tim područjem i tamošnjom gorom Menal širili zvuci Panove pastirske svirale.³² Na sličan način Arkadiju je opisao i povjesničar Polibije, naglasivši da prema njoj priroda nije bila nimalo darežljiva te je hrane ponekad dostajalo samo za prehranu »šačice mršavih koza«!³³ Tek je zahvaljujući pjesniku Vergiliju navedena percepcija Arkadije bila zaboravljena, jer on ju je doživljavao mjestom »idealnog kraljevstva savršene radosti i ljepote«!³⁴ Na tragovima Vergilijeve percepcije, ta grčka pokrajina na sličan je način bila prikazivana i u renesansnom pjesništvu, a i Nazoru je, poput njegova zavičaja, bila »sinonim za nedirnut, idiličan krajolik«.³⁵

Gotovo i nije potrebno isticati da je Brač od davnine poznat po stočarstvu, poglavito po kozama i ovcama, pašnjacima i pastirima. Život pastira na krševitom bračkom krajoliku i pastoralnu idilu zavičaja Nazor je prikazao u povijesnom romanu »Pastir Loda. Zgode i nezgode bračkog fauna«, u kojemu je pratio životni put Panova potomka, fauna (satira) Braha (Brahos), odnosno lokalnog bračkog pastira Lode. Koristeći mitološke temelje, ispričao je priču koju je temeljio na fiktivnim zbivanjima na rodnom otoku, u razdoblju od približno dvije tisuće godina. Rodni otok Nazor je nazivao »otokom bez povijesti«, a u zaključnim razmatranjima dodao je da je Brač otok bez kruha i vode, bez putova, palača i spomenika, bez junaka i pjesnika pa čak i bez loze i maslina. Pjesniku, međutim, nije promaknula karakteristična zvučna kulisa pa je podsjetio da se otokom »razliježe glas cvrčaka, raspjevanih mediteranskih cikada«! Smatrao je da tradicijom i kulturološkim osobinama Brač pripada mediteranskom prostoru pa mu je i krajolik tipično mediteranski. U takvom okruženju stada koza i ovaca slobodno su se kretala i pasla po tamošnjim pašnjacima. Spoznaja o stadima koza i ovaca koje su od davnine pasle po tamošnjim pašnjacima duboko je bila usađena u me-

³¹ Pauzanija, »Vodič po Heladi« (»Opis Grčke«), VIII, 1; Plinije također ističe da »najveći dio unutrašnjosti Peloponeza pokriva Arkadija koja je sa svih strana udaljena od mora«: cf. Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta* (Naturalis historia III, IV, V i VI), s.v. Unutrašnjost Peloponeza, 20, 6., Split 2004., 60.

³² Pauzanija, *op. cit.* (33), 36, bilj. 26.

³³ Polibius, *Historiae*, Lipsiae 1905., IV, 20; E. Panofsky, *Et in Arcadia ego*, Zagreb 2008., 9.

³⁴ Cf. E. Panofsky, *op. cit.* (33), 7 i d.

³⁵ N. Batušić, u: V. Nazor, *Pastir Loda. Zgode i nezgode bračkog fauna*, u: Sabrana djela Vladimira Nazora (1876 1949 – 1976), sv. XV., Zagreb 1977., 393.

moriju njegovih stanovnika. Stoga je i Nazor, nalazeći dodirne točke s Arkadijom, u tomu pronalazio nadahnuće za roman o pastiru Lodi.³⁶ Njihovi krajolici prošarani su krševitim područjima s gotovo neprohodnim škrapama i dubokim jama- ma, ali i šumovitim predjelima i pitomim udolinama, s pašnjacima pogodnima za ispašu koza i ovaca. Kad je riječ o Braču, opisani je krajolik sigurno pogodovao širenju Silvanova kulta, premda je broj njegovih spomenika trenutno skroman. Imajući u vidu opisane okolnosti, u budućnosti bi svakako trebalo očekivati veći broj epigrafičkih i figuralnih potvrda njegova kulta, kao i kulta drugih božanstava njegove kultne zajednice. Očekivanja su djelomice već i potvrđena zahvaljujući nedavnom otkriću ulomka žrtvenika s posvetom nimfama i Silvanu iz lokaliteta Vodna jama.³⁷ Brojniji nalazi svakako bi pridonijeli uvjerljivosti Plinijeva navoda o Braču poznatom zbog koza.

Spomenici posvećeni ilirsko-delmatskom Silvanu i njemu bliskim božanstvima nisu, međutim, jedini, a možda niti najraniji prikazi koze (jarca, kozoroga?) koji potječu iz najvećeg srednjodalmatinskog otoka. U navedenom kontekstu znakovite su, naime, vitreje-pečatnjaci od staklene paste, pronađene 1908. god. u jednom od istraženih grobova u Vičjoj luci (Viča luka, Viča luka), lokalitetu u duboko usječenoj uvali na zapadnoj obali Brača, nedaleko od Ložišća, odnosno Bobovišća.³⁸ Bilo je, naime, pretpostavljeno da su na jednoj od njih prikazana dva uspravljena afrontirana jarca (kozoroga?), koji se snažno upiru na stražnjim nogama pa im se u gornjem dijelu vitreje njuške gotovo dodiruju. Na istom lokalitetu, nedaleko od mjesta gdje su vitreje bile pronađene, 1957. god. otkriven je još jedan sličan, doduše vrlo oštećen primjerak, koji nije nađen u grobu, ali je, po svemu sudeći, pripadao inventaru groba istraženog prije približno pola stoljeća.³⁹ Na

³⁶ Brački krajolik Nazor je slikovito opisao sljedećim riječima: »Vrelo je izviralo na boku uske gudure, kojoj je na dnu prolazio put. Posvuda hridine i golemo kamenje što kao da se jedva drži tla i gleda poda se. Smreke i hrastići rastu pogdjegdje; oko vrela nešto zemlje, šarene od mlade djeteline i majčine dušice.«

³⁷ D. Demicheli, »Reljef nimfa i Silvana iz Vodne jame na otoku Braču«, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (=HAD-a)* 26, Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu, zbornik priopćenja znanstvenog skupa HAD-a, Vis, 13.-16. listopada 2009., Zagreb-Split 2010., 175-183.

³⁸ I. Marović, M. Nikolanci, »Četiri groba iz nekropole u Vičjoj Luci (o. Brač), pronađena u 1908. god.«, *VAHD LXX- LXXI*, 1968-1969, Split 1977., Tab. I-IX., 5-55. Na tom lokalitetu u prvooj su fazi bila istražena četiri groba, a znatno kasnije otkrivene nalaze objavili su I. Marović i M. Nikolanci. Grobovi su, sudeći prema sačuvanoj dokumentaciji, bili na istočnoj strani uvale, udaljeni približno 150 m od obale: bili su pokriveni kamenim pločama, a nalazili su se na dubini od oko 2 m. Potrebno je naglasiti da su istočno od obale u Vičjoj luci, u smjeru gradine Rât, bili otkriveni predmeti koji su očito pripadali tamošnjem gradinskom naselju. Utvrđeno je da su prvi istraženi grobovi pripadali nekropoli većeg opsega, koja se odnosila na gradinsko naselje, a bila je s njegove južne i istočne strane. Zanimljivo je, također, da je nakon otvaranja sonde na gradini Rât, Marović utvrdio da je riječ o višeslojnom naselju, s najstarijim horizontom iz prve polovice 2. tisućljeća pr. Kr. U naselju je najbogatiji ipak bio sloj s ilirskom keramikom, ali je znakovito da je tada bio pronađen i rijedak ulomak grčke crnofiguralne keramike s prikazanim psima u trku, što dokazuje arhaiski import u funkciji grobnog priloga.

³⁹ M. Nikolanci, »Maloazijski import u istočnom Jadranu«, u: *Jadranska obala u protohistoriji. Kulturni i etnički problemi* (simpozij održan u Dubrovniku od 19. do 23. X. 1972.), Zagreb 1976., 276.

oštećenom primjerku nije, međutim, bilo tragova ukrasa, što može biti posljedica njegove fragmentarnosti, ili pak korodirane površine.⁴⁰ Zanimljivo je istaknuti da otuda potječe i izolirani nalaz grčkog novca iz, približno, 500. god. pr. Kr., srebrni stater južnoitalskog grada Krotona. Navedeni primjerak može poslužiti kao okvirna kronološka odrednica za neke nalaze ilirskog ili grčkog podrijetla pronađene u istraženim grobovima, a ujedno je potvrda trgovačkih veza između lokalnih ilirskih zajednica i ondašnjeg grčkog svijeta.⁴¹

Među nalazima iz Vičje luke za temu ovog priloga najzanimljiviji su prilozi iz »Groba IV«, poglavito dvije vitreje (staklene geme-pečatnjaci, odnosno skaraboidi) elipsoidnog oblika i horizontalno perforirane, načinjene od svijetle, prozirne staklene paste žučkasto-zelenkaste boje.⁴² Na jednoj od njih likovi su dviju uspravljenih konfrontiranih životinja prikazanih u skoku, koje se stražnjim nogama upiru o tlo. Autori koji su se na njih osvrtni, počevši od M. Nikolancija, pretpostavili su da je riječ o prikazu afontiranih jaraca (koza, kozoroga?),⁴³ ali nedavno je izneseno mišljenje, koje je potkrijepljeno i uvjerljivim argumentima, o tomu da je riječ o prikazu sučeljenih jelena. Takav zaključak temeljen je na karakterističnom razgranatom jelenjem rogovlju, osobito naglašenom na glavi životinje prikazane na lijevoj strani vitreje,⁴⁴ a tomu u prilog svjedoče i pojedini anatomski detalji, poglavito iznimno snažna tijela prikazanih životinja.⁴⁵ Iz navedenoga bi trebalo zaključiti da nema mjesta pretpostavci o najranijem prikazu jaraca (koza, kozoroga?) te stoga nema niti mogućnosti da je naručitelj, odno-

⁴⁰ *Idem*, 100-101 (s.v. 6. »Srebrni novac Krotona«, Arheološki muzej u Splitu); I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 22 i d.

⁴¹ M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 276.

⁴² Cf. I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 22 i d. Prema Nikolancijevom izvješću, u grobu su, osim dviju staklenih gema, bili zastupljeni različiti importirani predmeti, poput ulomaka kampanske keramike s premazom od crnog firmisa (skifosi, vrčevi, lekiti, alabastron, stamnos, plitica i dr.), otkriveni zajedno s ulomcima ilirske keramike i fibulama ranolatenoidnog, mladeželjeznodobnog tipa, zatim privjescima od brončane žice, brončanim prstenjem i kolutovima, pršljenima, iglama, brončanom pojasnom kopčom u obliku palmine lista, brončanom pincetom, ali također i dijelom brončane kacige grčko-ilirskog tipa, nakitom od jantara i staklene paste, nizovima žučkastih staklenih perli različitih oblika, ulomcima ukrasnih zrna i sl.; cf., također, *Antički Grci na tlu Hrvatske* (katalog istoimene izložbe), Zagreb 2010., br. 51, 52, 192-193.

⁴³ M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 276, s.v. 7. Vitreja s prikazom kozoroga (T. III, 7); I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), br. 28, str. 29; D. Vrsalović, »Pretpovijest i stari vijek«, u: *Spomenici otoka Brača, s.v. Grčko-ilirski spomenici – Rimski spomenici, Brački zbornik 4*, Supetar 1960., 68; V. Barbarić, »Nekropola u Vičjoj luci i gradina Rat na otoku Braču – nova razmatranja«, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku (=VAPD)* 99, Split 2006., 55.

⁴⁴ Za navedeni podatak zahvalnost dugujem Sanji Ivčević, muzejskoj savjetnici splitskog Arheološkog muzeja, koja mi je kolegijalno skrenula pozornost na katalog izložbe »Monumenta & animalia« i na katalošku jedinicu s iznesenim stručnim mišljenjem o prikazu jelena.

⁴⁵ Cf. Jovanović – D. Vladović, *Monumenta et animalia* (katalog izložbe), Split 2015., 51, kat. br. 2. Koristim prigodu zahvaliti upravi Arheološkog muzeja u Splitu na ustupljenim fotografijama vitreja i na dozvoli njihova reproduciranja. Zahvaljujem i fotografu splitskog Muzeja T. Seseru, a također fotografu zagrebačkog Arheološkog muzeja I. Krajcaru, koji je fotografije pripremio za potrebe objavljivanja.

Vitreja (gema-pečatnjak) iz Vičje luke s prikazom sučeljenih jelena: izvornik i otisak (s dopuštanjem Arheološkog muzeja u Splitu)

sno vlasnik vitreje-pečatnjaka, takvim sadržajem želio istaknuti njihovu važnost za bračko gospodarstvo u vrlo ranim razdobljima, znatno ranije nego je to bilo potvrđeno Plinijevim navodom. Umjesto pretpostavljene anticipacije Plinijeva zapažanja, u prikazanim jelenima moguće je naslutiti poveznicu s nazivima Elafusa i Bretanis, sačuvanima u djelu Stjepana Bizantinca, kojima su ishodišta u grčkoj riječi *élafos* (jelen, košuta), odnosno ilirskoj glosi istoga značenja, *brentos* (*brenthos*).⁴⁶ U vezi s utvrđivanjem podrijetla mišljenja su podjeljena: za Nikolancija koji se o tomu prvi očitovao znakovit je prikaz cvijeta, vjerojatno ružinog pupoljka smještenog u donjem dijelu vitreje, kojim se, čini se, željelo nadomjestiti orijentalni prikaz drva života.⁴⁷ Prikaz cvijeta bio mu je povod da podrijetlo pretpostavi u maloazijskom okruženju,⁴⁸ jer ga je usporedio s prikazom cvijeta na novcu (didrahmi) maloazijskog otoka Roda (*Rodos*): na tom je novcu, osim imena magistrata, na reversu prikazan i lik boga sunca Helija, što i priliči mitskom maloazijskom otoku.⁴⁹ O podrijetlu i dataciji vitreje-pečatnjaka iz Vičje luke mišljenja nisu jedinstvena pa je, osim maloazijskog podrijetla, spominjano i domaće podrijetlo, odnosno mogućnost da su vitreje nastale na ilirskom tlu. Prema takvim tumačenjima, one su proizvod domaćih radionica, s izraženim elementima hele-nističkih utjecaja.⁵⁰ Pretpostavka o domaćem podrijetlu iz mnogo razloga čini se

⁴⁶ Cf. bilj. 21.

⁴⁷ M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 278; I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 29, br. 28, s.v. »7. Vitreja s prikazom kozoroga« (T. III, 7); Cf. N. Majnarić Pandžić, »Delmatska grupa u starije željezno doba (9. – 4. stoljeća prije Krista)«, u: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl, N. Majnarić-Pandžić, *Prapovijest*, Zagreb 1998., 322, sl. 144 (prema autoričinu mišljenju prikazani su antitetično postavljeni kozoroci).

⁴⁸ I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 47-48.

⁴⁹ M. Nikolanci, »Arhajski import u Dalmaciji«, *VAHD* 68, 1966., Split 1973., 98 bilj. 52.

⁵⁰ I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 48 i bilješka 113: zanimljivo je da u navedenoj bilješci I. Marović, suautor citiranog članka, pretpostavku o maloazijskom podrijetlu smatra

Vitreja (gema-pečatnjak) iz Vičje luke s pretpostavljenim prikazom herosa (Herkul) i grifona: izvornik i otisak (s dopuštenjem Arheološkog muzeja u Splitu)

neprihvatljivom i teško bi za nju bilo moguće pronaći valjane argumente. Utvrđivanje podrijetla nije, međutim, tema ovog priloga pa nema niti potrebe o tomu iznositi detaljnija obrazloženja.

Figuralni sadržaj prikazan na drugoj vitreji (staklenom pečatnjaku) različito je bio interpretiran, što je možda posljedica njezine slabije očuvanosti. M. Nikolanci je najprije pretpostavio da je »na drugoj gemi prikazana ljudska figura s kapom na glavi, dugom bradom, štitom iza leđa, kako lijevom rukom drži za glavu životinju«,⁵¹ ali takvo je mišljenje poslije korigirao, navodeći da je riječ o gemi s »orijentalnim motivom božanstva u borbi s grifonom«,⁵² vjerojatno imajući u vidu njezino pretpostavljeno maloazijsko podrijetlo. Naposlijetku je, međutim, zaključio da je riječ o prikazu herosa (heroja) u borbi s grifonom.⁵³ Prema opisanim detaljima, heros u desnoj ruci drži zakrivljeni štap (luk?), a ispruženom ljevicom zgrabio je grifona za rog na glavi. Za herosa je naveo da je prikazan nag, »s dugom bradom, tjeme se visoko uzdiže, što bi moralo značiti nekakvu kapu (*pileus?*), ali se ne može odrediti«. ⁵⁴ U navedenom opisu neki detalji vrlo su dvojbeni, poglavito o mogućem prikazu kape na herosovoj glavi, jer je očito da je riječ o gustoj i razbarušenoj kosi, što zbog izlizanosti nije dovoljno jasno determinirano. Prema istom izvoru, prikazani je grifon »lavljeg tipa«, s rogom na

samo hipotezom, a za njezinu potvrdu nema čvrstih dokaza, s iznimkom pretpostavljenog prikaza ruže. Prema njegovu mišljenju, zbog nedovoljne istraženosti nedostaju argumenti koji bi potkrijepili zaključak da su gema proizvod domaćih, lokalnih radionica, odnosno da bi ih trebalo smatrati proizvodima nepoznatih helenističkih radionica.

⁵¹ I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 29, br. 28, s.v. »6. Vitreja s prikazom heroja i grifona (T. III. 6)«.

⁵² M. Nikolanci, *op. cit.* (49), 112 (u bilješci 119 za gema (vitreje-pečatnjake) naveo je da su vjerojatno iz 5. st. pr. Kr.

⁵³ M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 276, s.v. 6. »Vitreja s prikazom heroja i grifona« (T. III, 6).

⁵⁴ *Ibidem*

glavi i kratkim krilima na leđima, a herosova nagost i luk u ruci »ukazuju na to da je vjerojatno riječ o Heraklu u borbi s nemani.«⁵⁵ Prema mišljenju D. Vrsalovića, prikazana je »muška figura u profilu, a nasuprot jarac«, koji je uspravljen na stražnjim nogama.⁵⁶ Zanimljivo je da su sve prethodno navedene interpretacije povezane sa stočarstvom, točnije s kozarstvom, ili preciznije s kozama i jarcima. Nizu navedenih interpretacija moguće je pridodati i pretpostavku o prikazu Herakla koji drži krilatog lava (lavicu),⁵⁷ a možda ne bi trebalo isključiti niti mogućnost – ona je, doduše, malo vjerojatna – da je riječ o prikazu Pana i jarca, motivu koji nije iznimka u grčkoj likovnoj umjetnosti, ali tada bi u spuštenoj desnici umjesto Heraklova luka trebao stajati Panov pastirski štap (lagobolon). U prikazu jarca nema, dakako, mjesta niti za krila pa je u navedenim okolnostima uvjerljivija pretpostavka o Heraklu u borbi s grifonom, fantastičnom nemani s lavljim tijelom te glavom i krilima orla. Tomu u prilog moguće je navesti podatak da grifoni simboliziraju budnost i snagu, što je primjereno čuvaru blaga, a upravo su Pan i grifon bili čuvari koza i ovaca. Čini mi se, također, zanimljivim izdvojiti mišljenje N. Majnarić-Pandžić, koja je pretpostavila da je na jednoj od staklenih vitreja prikaz »antitetično postavljenih kozoroga« istaknuvši, prema mojemu mišljenju ispravno, da vitreje potječu iz starijeg željeznog doba, odnosno iz 5./4. st. pr. Kr.⁵⁸ Posljednji su se o tomu očitovali M. Blečić Kavur i B. Kavur, koji su zaključili da je »na oštećenijem pečatnjaku prikazan Heraklo koji drži krilatog lava/lavicu«, dok su o podrijetlu i datiranju naglasili da je riječ o uvezenim premetima iz sredine 4. st. pr. Kr., usko povezanim »s kasnoklasičnom makedonskom kulturnom sredinom«. ⁵⁹ Naveli su također da im je prvotna namjena bila žigosanje te da su pečatnjaci opisanih karakteristika tada dosegli najveću popularnost i mnogo ih je bilo proizvedeno u makedonskim radionicama, istakavši da su u tom razdoblju bili omiljeni herojski prikazi bradatog i nagog Herakla.⁶⁰

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ D. Vrsalović, *op. cit.* (22), 68.

⁵⁷ Cf. M. Blečić-Kavur, B. Kavur, »Mnogo nijansi prozirnog: staklene perle u obliku amforiska iz Vičje luke«, *VJHD* 110-1, Split 2017., 99.

⁵⁸ Cf. N. Majnarić-Pandžić, »Brončano i željezno doba« (159-369), u: »Prapovijest« (suautor S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl), Zagreb 1998., 322-324, sl. 144 (autorica ističe da su vitreje razmjerno velike, da su ovalnog oblika i probušene po dužini te da su lijevane od svjetložučkastog stakla: »na jednoj je prikazan heroj (Heraklo) u borbi s grifonom, a na drugoj dva nasuprot postavljena kozoroga«). Prema drugim grobnim nalazima, ona također smatra da su vitreje bile položene u grob najkasnije u 4. st. pr. Kr., a vremenski okvir za njihovu proizvodnju i nošenje je 5. i 4. st. Na osnovi ikonografskih detalja također navodi da je moguće pretpostaviti da su pripadale »jonsko-istočnogričkom stilu, prožetom orijentalnim motivima i tehnikama«.

⁵⁹ Cf. M. Blečić Kavur, B. Kavur, *op. cit.* (57), 99 i d.

⁶⁰ *Idem*, 100. U članku su izneseni različiti pogledi na podrijetlo i datiranje vitreja-pečatnjaka (»staklenih perla«) iz grobova u Vičjoj luci, ali su zaključci zasnovani na pretpostavci o prikazu dviju stojećih konfrontiranih koza, motivu za koji je navedeno da pripada simbolima makedonske umjetnosti, najčešće zastupljenom na nakitu i novcu. Novije analize su međutim pokazale da nije riječ o prikazu koza (jaraca), nego jelena, pa je i zaključke o makedonskim korijenima vjerojatno potrebno sagledavati u drugačijem svjetlu.

U osvrtnu na vitreje-pečatnjake iz Vičje luke namjera je bila vitreju s likovima afroniranih jaraca (kozoroga?) prikazati najstarijim sačuvanim prikazom koza (jaraca) otkrivenim na području Brača.⁶¹ Naknadno je, međutim, utvrđeno da nije riječ o prikazu jaraca, nego o dva sučeljena jelena, što je posve relativiziralo prvotnu namjeru. Čini mi se, međutim, da je na sličan način moguće pretpostaviti da je riječ o najstarijem sačuvanom prikazu jelena, a njih je, kad je o Braču riječ, moguće promatrati u vrlo specifičnom kontekstu. Za drugu bračku vitreju mišljenja su vrlo divergentna, ali se najuvjerljivijom čini pretpostavka o prikazu borbe herosa – po svemu sudeći najistaknutijega grčkog junaka Herakla – s lavolikim krilatim grifonom.⁶² Osim razlika u pogledima na podrijetlo bračkih vitreja-pečatnjaka, nisu, čini se, manje prijeperne niti različite pretpostavke o njihovu datiranju.⁶³

⁶¹ M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 276, s.v. 7. Vitreja s prikazom kozoroga; I. Marović – M. Nikolanci, *op. cit.* (38), 29, br. 28; D. Vrsalović, *op. cit.* (22), 68. (fotografija na str. 69).

⁶² M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 276, s.v. 6. Vitreja s prikazom heroja i grifona (T. III, 6).

⁶³ Uzimajući u obzir povijesne razloge, kao i pojedine analogije te činjenicu da iz grobova u Vičjoj luci potječu i nalazi iz arhajskog razdoblja, M. Nikolanci je pretpostavio da staklene vitreje-pečatnjaci, za koje je smatrao da su maloazijskog podrijetla, potječu iz 5. st. pr. Kr. (cf. M. Nikolanci, *op. cit.* (39), 279). Poslije su, međutim, iznesene i drugačije datacije pa ih je, primjerice, V. Barbarić datirao u helenističko doba, odnosno u 3. st. pr. Kr., pretpostavljajući da potječu iz tarantskih radionica, napomenuvši da se slični skaraboidi od staklene paste javljaju u tarantskim grobnicama od, približno, početka 3. st. pr. Kr. (cf. V. Barbarić, *op. cit.* (43), 55). Takav zaključak pisac je obrazložio velikim brojem gema od dragog i poludragog kamenja i od staklene paste zastupljenim u katalogu izložbe »Gli ori di Taranto in Età Ellenistica«, koja je bila održana 1984. god. Na nalaze iz grobova u Vičjoj luci isti autor usputno je skrenuo pozornost i u članku u kojemu je izdvojio nekoliko autora koji su se na njih osvrtni (cf. V. Barbarić, »Gradina Rat kod Ložišća, otok Brač, 2007-2008.«, *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu* – izdanja HAD-a 26, Split 2010., 157, s. bilj. 2, 3, 4 i 5). Za gema iz tarantskog kataloga pretpostavio je da bi trebale biti istovremene s vitrejama iz Vičje luke. Primjerci standardnih veličina u navedenom katalogu okarakterizirani su pečatnjacima. Zanimljivo je da su primjerci iz Vičje luke datirani u 3. st. pr. Kr. i u katalogu izložbe »Monumenta & animalia« (Split 2015., 51, br. 2). U katalogu izložbe o antičkim Grcima u Hrvatskoj, održanoj 2010. god. u zagrebačkim Klovčevim dvorima, na temelju usporedbe s južnoitalskim primjercima isti primjerci datirani su, međutim, u 5./4. st. pr. Kr. (cf. katalog izložbe »Antički Grci u Hrvatskoj«, Zagreb 2010., 192-193, br. 51 i 52). Čini mi se da za datiranje u 3. st. pr. Kr. nedostaju uvjerljivi dokazi, a u tu svrhu ne mogu poslužiti niti predložene usporedbe s primjercima iz kataloga izložbe »Gli ori di Taranto in Età Ellenistica«. Činjenica je naime da u navedenom katalogu nije zastupljena »velika količina gema od dragog i poludragog kamenja i staklene paste koje vremenski odgovaraju našim primjercima« (cf. V. Barbarić, *op. cit.* (43), 55 i bilj. 111). Smatram da nije moguće govoriti o velikoj količini usporedljivih primjeraka – izričito su, doduše, navedena samo 4 primjerka, što svakako nije količina koja bi mogla poslužiti kao relevantan usporedni materijal – a svakako nisu nevažne niti sadržajne, ikonografske i stilske razlike. Među apostrofiranim pečatima (*Sigilli*) samo je jedan primjerak načinjen od staklene paste (u katalogu br. 274 – skaraboid tipa II C), dok su ostali primjerci načinjeni od gorskog kristala i kalcedona. Još su manje za uspoređivanje prikladni znatno brojniji primjerci različitog prstenja (*Anelli*), ne samo zbog formalnih razloga – riječ je o ukrasnim predmetima, dok su vitreje vjerojatno bile upotrebljavane i za pečaćenje – nego i zbog sadržajnih, oblikovnih i stilskih neujednačenosti. Južnoitalsko, odnosno tarantsko, helenističko podrijetlo, kao i datiranje vitreja u 3. st. pr. Kr., iz nave-

Sagledavajući u još širem kontekstu prikaze koza (jaraca) na Braču, kao i na susjednim otocima, potrebno je podsjetiti da se lik koze (jarca) pojavljuje i na novcu grčkih istočnojadranskih naseobina (kolonija), poglavito Fara (*Pharos*), naseobine jonskih Parana, odnosno Ise (*Issa*), naseobine dorskih Sirakužana. Unatoč razlikama u nastanku pojedinih emisija njihova novca, one su tipološki vrlo bliske. To se, primjerice, odnosi na tip novca sa Zeusovom glavom na aversu i kozom na reversu,⁶⁴ odnosno na sličan prikaz na farskom tetrobolu iz 4., 3. i 2. st. pr. Kr. Na nekim primjercima novca na reversu su ispred koze prikazani trs i grozd, odnosno pastirski štap (*lagobolon*, *pedum*), dok je na aversu prikazana Zeusova glava u profilu, ovjenčana lovorovim vijencem. Lik koze pojavljuje se na reversu još nekih emisija farskog novca, poglavito na hemilitrama i triasima, na kojima je na aversu prikazana glava Perzefone. Na brončanom novcu sa siglom *IS* i glavom Atene s korintskom kacigom na aversu – takav novac emitirala je Isa (*Issa*) u 3. st. pr. Kr. – koza je prikazana na reversu,⁶⁵ kao i na prekovima farskog novca (na reversu) isejskog dinasta (?) Jonija, s prikazom njegove ili Zeusove glave na aversu.⁶⁶ Na emisijama heraklejske i farske kovnice, poglavito hemilitrama s tzv. *DI* (*DIM*) prekovima, koza je prikazana na aversu i otisnuta je preko glave muškarca, vjerojatno Zeusa.⁶⁷ Na novcu autonomnih grčkih naseobina često su prikazivani i karakteristični simboli sredine koja je novac emitirala.⁶⁸ Ponekad je – to se, primjerice, odnosi na emisije farskog novca – oponašan novac matičnih naseobina, što je razlog da prikazi koza na reversu farskog novca nalikuju onima na novcu egejskog Para (*Paros*) kovanom u vrijeme njegove autonomije, odnosno krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr.⁶⁹ Osim što su koze (jarci) često prikazivani na grčkom novcu kovanom u istočnojadranskim kovnicama, njihov lik pojavljuje se u emisijama ilirskog novca. Uz kozu (jarca) na grčkom novcu prikazivane su i druge životinje, poput jelena ili srne, kao i lavlje protome i dupini, a od vegetabilnih simbola zastupljeni su grozd i klas. Na aversu i reversu novca grčkih jadranskih kolonija ne nedostaju niti prikazi simboličkog karaktera, poput kantara (*kantharos*), amfora i zvijezda, a pojavljuju se i prikazi muških božanstava, poglavito glave Zeusa, Apolona i Dioniza – Heraklo je, međutim, bio predstavljen

denih razloga smatram stoga upitnim, a također i pretpostavku o domaćem podrijetlu, odnosno o domaćim, ilirskim radionicama u kojima su vitreje mogle biti proizvedene. One su na Brač gotovo sigurno prispjele uvozom, najvjerojatnije tijekom 5. ili 4. st. pr. Kr. Opširnije o podrijetlu i datiranju bračkih staklenih vitreja-pečatnjaka možda će biti riječi drugom prigodom.

⁶⁴ D. Rendić-Miočević, »Isejska naseobina u Lumbardi (Korčula) u svjetlu novih istraživanja«, *VAHD LXVIII*, Split 1966., 135.

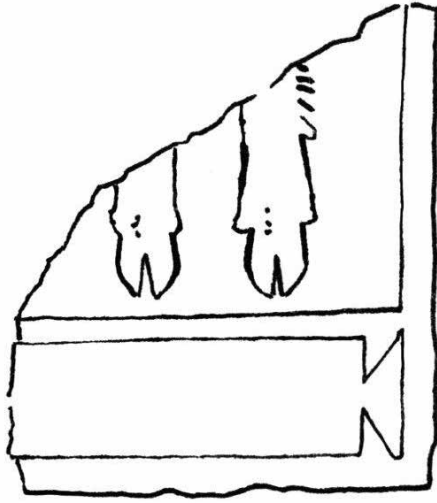
⁶⁵ H. Göricke-Lukić, *Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije Osijek*, Osijek 2004., 118.

⁶⁶ *Idem*, 122 i dr.; cf. Z. Dukat – J. Jeličić Radonić, »Emisije farske kovnice u 4. st. pr. Kr. – Prekovi farskih i heraklejskih hemilitri s DI emisijama i Jonijevim novcem«, u: J. Jeličić Radonić, H. Göricke-Lukić, I. Mirmik, *Faros – grčko, grčko-ilirski i rimski novac*, III., Split, 2017., 92-104.

⁶⁷ H. Göricke-Lukić, *op. cit.* (65), 140-141, br. 441-443.

⁶⁸ *Idem*, 118.

⁶⁹ H. Göricke-Lukić, M. Bonačić Mandinić, »Numizmatika«, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske* (katalog izložbe), Zagreb 2010., 175.

I. 193
C.F.

Ulomak Silvanova žrtvenika iz nerežiškog polja (crtež-skica: C. Fisković)

karakterističnim herojevim atributima – dok su od ženskih božanstava zastupljene Artemida, Hera, Atena, Perzefona i dr.⁷⁰ Zanimljivo je naglasiti da unatoč izostanku autonomnih grčkih naseobina i sukladno tomu lokalnih emisija grčkoga novca, iz Brača ipak potječu zanimljivi nalazi grčkog importa, kojemu, po svemu sudeći, treba pripisati i staklene vitreje pronađene u Vičjoj luci.

Plinijev citat iz naslova ovog priloga, odnosno korijeni njegova navoda o Braču koji je poznat po kozama, kao i odjeci njegova zapažanja u sačuvanoj spomeničkoj ostavštini otoka Brača, čine se zanimljivima i vrijednima pozornosti. Među ključnim razlozima mojega zanimanja za navedenu temu svakako je razgovor što sam ga ranih sedamdesetih godina proteklog stoljeća o tomu vodio s akademikom Cvitom Fiskovićem. Upoznat s mojim tadašnjim pokušajima sustavnog prikupljanja i dokumentiranja figuralnih prikaza Silvana i pripadnika njegove kulturne zajednice na područjima nastanjenima ilirskim Delmatima, a sukladno tomu i na Braču i drugim srednjodalmatinskim otocima, Fisković mi je tada pokazao i nesebično ustupio crtež-skicu ulomka Silvanova spomenika, na koji se u nekoliko navrata usputno osvrtao. Nedugo nakon otkrića tom je spomeniku bio zameten trag pa je, osim šturih iznesenih podataka za eventualne detaljnije analize, mogao poslužiti samo navedeni crtež-skica, načinjen u siječnju 1939. god., koji je potpisan inicijalima Fiskovićeve imena i prezimena. Unatoč skicoznosti i reduciranim detaljima, moguće je potvrditi da je doista riječ o ulomku Silvanova

⁷⁰ D. Rendić-Miočević, »O pitanju prekova u emisijama grčko-ilirskih kovnica na Jadranu«, *Numizmatičke vijesti* 33, Zagreb 1979., 3-12, Tab. I-II.

žrtvenika, što su prethodno zaključili svi autori koji su se u različitim prigodama o tomu prethodno očitovali. Iz crteža je, naime, vidljivo da je riječ o donjem dijelu žrtvenika, na kojemu su ostali sačuvani niži dijelovi Silvanovih nogu, s vrlo jasno naglašenim kozjim papcima. Za razliku od većine sličnih žrtvenika, natpisno polje ispod figuralnog prikaza uokvireno je tabulom ansatom (*tabula ansata*), ukrasnim detaljem trokutasta oblika, koji češće vidamo na nadgrobnim spomenicima, sarkofazima i dr., ili na javnim, počasnim spomenicima, a rjeđe na natpisima kulturnog sadržaja.⁷¹ Na crtežu je jasno vidljivo da osim gornjeg dijela žrtvenika nedostaje čitava lijeva strana, uključujući i trokutasti završetak u tom dijelu natpisnog polja. Sudeći prema detaljima naznačenima na crtežu, kao i na osnovi podataka navedenih u odgovarajućim priložima, čini se da na natpisnom polju nije bilo sačuvanih tragova natpisa, jer bi u protivnom to bilo evidentirano i označeno na crtežu. Nestankom spomenika izgubljena je, nažalost, i mogućnost njegove naknadne autopsije i sukladno tomu moguće usporedbe crteža s izvornikom. Prema Fiskovićevim navodima, ulomak je otkriven prigodom jednog od njegovih obilazaka bračkih lokaliteta, kad ga je zapazio u blizini crkvice sv. Jadre u nerežiškom polju pa je tada načinio i njegov crtež-skicu. Na njega se Fisković prvi put osvrnuo u radu objavljenom u 1. svesku Bračkog zbornika.⁷² Zanimljivo je da je istom prigodom u blizini naišao i na ulomak reljefa s nekoliko ženskih likova, pretpostavivši da je riječ o reljefu s prikazom muza.⁷³ Šteta je što niti taj spomenik nije sačuvan i što nije dokumentiran fotografijom ili crtežom, a nepoznata mu je i kasnija sudbina. Nakon Fiskovića, na ulomke iz nerežiškog polja osvrtni su se mnogi autori, koji ih nisu imali prigodu vidjeti pa su njihovi podaci temeljeni isključivo na Fiskovićevim zapažanjima. Prethodno spomenuti ulomak Silvanova žrtvenika također je odavno nedostupan, a nije bio poznat niti ovdje priloženi crtež, jer u protivnom bi gotovo sigurno bio reproduciran u nekoj od rasprava o antičkim kultovima, odnosno Silvanovim spomenicima na području Brača.

Iz Plinijeva teksta proizlazi da je Brač u njegovo doba bio poznat po kozama. Po tomu je Brač poznat i u današnje vrijeme, neovisno o aktualnim gospodarskim aktivnostima koje sve više dolaze do izražaja. S približno 20.000 koza i ovaca – prema nekim procjenama toliki broj koza i ovaca bio je evidentiran u ne tako davnjoj prošlosti – Brač i danas prednjači među srednjodalmatinskim otocima. Nema nikakve dvojbe da su tamošnji pašnjaci i brojna stada koza utjecali i na nastajanje i širenje Silvanova kulta. Na delmatskom području Silvan je, naime, osobito bio štovan u krajevima s dobrim pašnjacima i bogatim šumama, a kult popularnog epihorskog božanstva bio je vrlo dobro prihvaćen od domaćeg, ilirsko-delmatskog stanovništva, ali je bio omiljeno i štovano božanstvo i među pridošlicama, odnosno među doseljenim stanovništvom. Potvrde Silvanova kulta vrlo su brojne u ruralnim područjima, ali su česte i u urbanim sredinama, primjerice u Saloni i njezinoj okolici. Brojni su Silvanovi epigrafički i figuralni spomenici iz okolice

⁷¹ N. Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od II. do IV. stoljeća)*, Split 2010., 30.

⁷² C. Fisković, *op. cit.* (27), 23-35.

⁷³ *Ibidem*

Ulomak žrtvenika posvećenog nimfama i Silvanu iz Vodne jame

Sinja, zatim iz Danila (nekadašnji *Rider, Municipium Riditarum* kod Šibenika), odnosno čitavog područja Danilskog polja i širih područja šibenskog zaleđa. U oblastima nastanjenima delmatskom populacijom u tom pogledu osobitu pozornost privlače područja jugozapadne Bosne, poglavito Glamočko, Livanjsko i Duvanjsko polje, odakle potječe velik broj osebnih Silvanovih figuralnih prikaza i epigrafičkih potvrda njegova kulta, ali i prikaza drugih protagonista njegove malobrojne kultne zajednice. U usporedbi s bolje istraženim krajevima delmatskog priobalja i zaobalja, Silvanovi spomenici na Braču su, međutim, razmjerno rijetki, što je vjerojatno moguće objasniti njegovom nedovoljnom istraženosti. Nema, naime, nikakve dvojbe da je na Braču bilo mnogo više spomenika posvećenih Silvanu pa se treba nadati da će u budućnosti takva očekivanja biti potvrđena i odgovarajućim nalazima. To potvrđuje i nedavno otkriveni ulomak žrtvenika posvećenog nimfama i Silvanu, s figuralnim prikazom i odgovarajućim natpisom, koji je bio pronađen 2007. god. u špilji Vodna jama, na području između Supetra i Donjeg Humca.⁷⁴ Sačuvani dio natpisa raspoređen je uzduž gornjeg ruba kultne slike: tekst je napisan vulgarnim latinitetom, a ime nimfa u dativu i s dva slova *F (NIFFIS)*.⁷⁵ Znakovit je redoslijed protagonista koji se pojavljuju na žrtveniku, kako natpisu, tako i na reljefu. Nimfe su često prikazivane kao Silvanove pratiteljice, ali na ulomku iz Vodne jame njihove su uloge izmijenjene i u prvom su planu nimfe, a Silvan je u njihovoj pratnji. Ima li se u vidu blizina izvora vode, nije teško zaključiti što je zavjetodavca potaknulo da u toj prigodi nimfe budu u prvom planu. Ulomak iz Vodne jame nije, međutim, jedina posveta nimfama iz

⁷⁴ D. Demicheli, *op. cit.* (37), 175-183.

⁷⁵ Navedena je mogućnost da je izričaj *Niffis* nastao spajanjem imena nimfa s njihovim epitetom *fontanis*, u punom obliku *Nimfis fontanis* (cf. *Idem*, 179-180).

područja Brača, budući da je od ranije bio poznat natpis posvećen nimfama iz Škripa, koji je vodenim numinama posvetio Kvint Silvije Sperat (*Quintus Silvius Speratus*), centurion u I. kohorti Belga.⁷⁶ Među razlozima skromne zastupljenosti epigrafičkih i figuralnih spomenika posvećenih Silvanu i članovima njegove kulturne zajednice na bračkom području, osim nedovoljne istraženosti otoka, razloge je moguće pronaći i u sporadičnim pojavama devastacija spomenika, odnosno njihova privremenog ili trajnog nestanka. Jedan je spomenik dugo vremena smatran, naime, nestalim i tek je od nedavna dostupan stručnoj javnosti.

U odnosu na Plinijev navod o Braču poznatom zbog koza možda je umjesno zapitati se što je znamenitost rimskog pisca i enciklopedista, zapovjednika mizenške flote i stradalnika u erupciji Vezuva, potaknulo na takav zaključak, osobito zbog činjenice što je Brač bio poznat po još nekim gospodarskim aktivnostima koje Plinije nije naveo, jer očito nije smatrao da bi se i na njih trebao osvrnuti. Brač je, naime, od davnine poznat po kamenarstvu, po kamenu iznimno visoke kvalitete, poglavito bijelom vapnencu, što najbolje potvrđuje niz rimskih kamenoloma na sjevernoj strani otoka. Za njih, međutim, nije precizno utvrđeno od kada su bili u funkciji, odnosno jesu li bili aktivni i u vrijeme nastanka Plinijeva »Prirodoslovlja«. Potrebno je, dakako, imati u vidu i brojne spomenike koji su načinjeni od kamena lokalnog podrijetla, a među njima osobitu pozornost privlače brojni natpisi i figuralni prikazi posvećeni istaknutom antičkom heroju Herkulu, ujedno i zaštitniku kamenorezaca. Davno je, primjerice, pozornost javnosti privukao žrtvenik koji potječe iz početka 4. st., a bio je pronađen u blizini rimskog kamenoloma Plate, nedaleko od Škripa: na njemu je natpis vojnika Valerija Valerijana, nadzornika radova u kamenolomu, koji je izrađivao kapitule za stupove u termama cara Licinija u dalekoj donjopanonskoj metropoli Sirmiju (*Sirmium*).⁷⁷ Herkulov kult na Braču posvjedočen je i nizom drugih spomenika, među kojima je i poznati reljefni prikaz Herkula isklesan na živoj stijeni kamenoloma Rasohe, u blizini Škripa, odnosno u Splitskoj.⁷⁸

Plinijevo »Prirodoslovlje« neiscrpno je vrelo podataka o krajevima što ih je pisac obilazio, ali i o područjima koja osobno nije obišao. Neka iznesena zapažanja potrebno je, međutim, preciznije determinirati, primjerice podatak o Trogiru (Tragurij, *Tragurium*), za koji je navedeno da je poznat po mramoru (... *Tragurium civium Romanorum marmore notum...*),⁷⁹ iako na tom području uopće nema nalazišta mramora. Treba stoga pretpostaviti da je Plinija, odnosno njegove ondašnje suradnike i informatore, vjerojatno zavarala vrsnoća trogirskog (segetskog) vapnenca, jer je tvrdoćom, kompaktnošću, lomljivošću i dr. doista uspore-

⁷⁶ CIL III, 3096; M. Zaninović, *op. cit.* (27), 209.

⁷⁷ CIL III/1, 10107, s.v. LIII (XXXIX). Brattia insula (Brazza); C. Fisković, *op. cit.* (27), 24 i d.; R. Bužančić, »Heraklova luka Splitska na otoku Braču«, Brač Jadrankamen, Pučišća, 2002., 129-145; M. Sanader, *Dalmatia – Eine römische Provinz an der Adria*, Mainz 2009., 101.

⁷⁸ N. Cambi, »Kiparstvo na Braču u antičko doba«, *Brački zbornik* 21, Supetar 2004., 239-272.

⁷⁹ Plin. Nat. Hist. III, 141; cf. također M. Suić, *op. cit.* (2), 420-421. Na trogirskom području – a isto se odnosi na čitavo područje Dalmacije i Hrvatske – nema nalazišta mramora, ali se lokalni kamen, poglavito bijeli vapnenac, kvalitetom gotovo ne razlikuje od mramora.

div s mramorom. Parafrazirajući Plinijev navod primjerenije bi stoga bilo zaključiti da je Trogir bio poznat po kamenu (... *Tragurium lapide notum...*), umjesto po mramoru.⁸⁰ Navod o trogirskom »mramoru«, odnosno njegovu vrlo kvalitetnom vapnencu, mogao bi se podjednako odnositi i na neke druge otoke srednjodalmatinskog arhipelaga, primjerice na Korčulu, ali među njima ipak treba izdvojiti Brač.⁸¹ Imajući u vidu činjenicu da su rimski kameni spomenici pronađeni na Braču pretežito iz kasnijih razdoblja, vjerojatno bi trebalo pretpostaviti da kame-nolomi o kojima je prethodno bilo riječi u Plinijevo vrijeme nisu bili u funkciji, iz čega je moguće zaključiti da kamenoklesarske aktivnosti tada nisu bile u prvom planu pa nisu niti mogle privući njegovu pozornost.

Osim na Braču, potvrde Silvanova kulta otkrivene su i na Hvaru, otoku poznatijem po nasadima žitarica i tipičnih mediteranskih kultura, poglavito maslina i vinove loze.⁸² Iz Hvara potječe nekoliko reljefa vodećeg božanstva ilirsko-del-matskog panteona. Za Silvanove reljefne prikaze iz Dola i Svirača u blizini Staroga Grada M. Zaninović je naveo da potječu iz kraja »gdje se šumoviti otočki hrbat spušta u plodno polje«,⁸³ a ujedno je istaknuo da su upravo prikazi Silvana najvjerodostojnija svjedočanstva duhovne i etničke povezanosti srednjojadranskih otoka s delmatskim područjima na kopnu, kako na obali, tako i u zaleđu.⁸⁴ Na najbolji se način u to moguće uvjeriti usporedbom brojnih Silvanovih reljefa iz tih krajeva s recentnim nalazom rustičnog reljefa iz Staroga Grada, s nagim teriomnornim Silvanom prikazanim u stojećem položaju na visokom žrtveniku.⁸⁵ Na njemu je Silvan prikazan u skladu s uobičajenim ikonografskim obrascima, s kozjim nogama i rogovima na glavi,⁸⁶ dok je od atributa u spuštenoj ljevici pastirski štap (pedum), a u uzdignutoj desnoj ruci najvjerojatnije je bila prikazana Silvanova (Panova) višecjevna pastirska svirala (siringa).⁸⁷ Na ulomku iz Svirača Silvan je prikazan u niši zaobljena svoda, simuliranom nadsvođenom prostoru špilje, a pored njega je stablo s bogato razlistanom krošnjom.⁸⁸ Na tom reljefu Silvan je odrastao, zreli muškarac, s bradom i brkovima te rogovima na glavi. Vje-

⁸⁰ O tomu cf. M. Suić, *op. cit.* (2), 175. Pisac, naime, ističe značenje toponima Seget (od lat. riječi *seco* = sjeći, piliti) te navodi da nije riječ isključivo o bijelom vapnencu, nego i o drugim vrstama kamena.

⁸¹ *Ibid.* U odnosu na kamenolome s kvalitetnim vrstama bijelog kamena na Braču, Suić ističe i Pučišća i Škrip, smatrajući ih mjestima iz kojih je vjerojatno pristizao kamen za gradnju Dioklecijanove palače.

⁸² V. Tarbušković, »Farija – rimski grad i otok«, Hvar 2018., 23.

⁸³ Cf. M. Zaninović, *op. cit.* (28), 217-218.

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ Cf. A. Miletić, »Reljef Silvana u Starom Gradu«, *Mogućnosti* 4/6, Split 2011., 178-183, Fig. 1-3.

⁸⁶ *Ibidem*

⁸⁷ Autor koji je spomenik otkrio i prvi ga objelodanio smatra da Silvan spušenom ljevicom pridržava razgranatu krošnju bora te da je dio krošnje sačuvan iznad Silvanova lijevog ramena. Prema njegovu mišljenju, u Silvanovoj uzdignutoj desnoj ruci prikazan je kosir (*falx putatoria*), atribut karakterističan za tzv. italskog Silvana (cf. A. Miletić, *op. cit.* (85), 178-179).

⁸⁸ Ulomak je bio pronađen na položaju Ježe, a pohranjen je u arheološkoj zbirici Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru.

rojatno je bio prikazan nag ili polunag te s karakterističnim atributima, pastirskim štapom (*pedum*) i višecjevnom sviralom (siringa).⁸⁹ Na reljefu iz Dola Silvan je, međutim prikazan mladolikim, odnosno bez brade i brkova, polunagim i zaogrnutim kratkim ogrtačem, a uz njega su prikazane nimfe, od kojih su sačuvana dva ženska lika koja plešu s grančicom u uzdignutoj ruci.⁹⁰ Osim pastirskog štapa i siringe, na reljefu iz Dola Silvan u ruci drži grozd, što je, po svemu sudeći, znak njegove sinkretističke povezanosti s Liberom (Bakhom). Spomenici posvećeni Silvanu dokaz su njegova štovanja na Hvaru, na otoku koji se u većoj mjeri isticao poljodjelstvom nego stočarstvom, odnosno kozarstvom, što potvrđuju i sačuvani tragovi grčke parcelacije zemljišta (*chora*) na dijelu plodnog Starogradskog polja.⁹¹ Po tomu se Brač razlikovao od Hvara, ali to nije imalo odraza na intenzitet štovanja Silvana na tim otocima, božanstva koje je poglavito bilo zaštitnikom šuma i pašnjaka.

Iako iz Brača potječu različiti nalazi grčkog podrijetla, teško bi na temelju importiranog arheološkog materijala bilo moguće donositi pouzdane zaključke o životu i običajima njegovih stanovnika, kako u grčkom, tako i u rimskom razdoblju. O tomu je, čini se, odgovore moguće potražiti i među spomenicima posvećenim ilirsko-delmatskom Silvanu i pripadnicima njegove kulturne zajednice. Za njih je, naime, sa sigurnošću moguće pretpostaviti da su domaćeg i najčešće lokalnog podrijetla. U takvom je svjetlu, čini se, potrebno promatrati ulomak žrtvenika o kojemu je prethodno bilo riječi, a na kojemu su sačuvani niži dijelovi kozjih (jarčevih) nogu i natpisno polje.⁹² Prvi je na njega skrenuo pozornost C. Fisković, navodeći da se u nerežiškom polju »kraj crkve još vidi fragment žrtvenika posvećen Silvanu«,⁹³ a u istoj je prigodi također napomenuo da je »kod sv. Jadre u Nerežiškom polju nađen reljef muza koje igraju kolo«. Ujedno je naveo da je kod porušene crkvice zapazio i veću količinu obrađenih kamenih ulomaka, kao i ulomaka rimskih opeka, što ga je navelo na pretpostavku o tamošnjem naselju, za koje je pretpostavio da je bilo locirano u blizini te da je bilo napućeno i u srednjem vijeku.⁹⁴ Oslanjajući se na Fiskovićeva zapažanja, u nekoliko navrata o ulomku Silvanova žrtvenika očitovao se i D. Vrsalović. Prema njegovim je navodima u nerežiškom polju nedaleko od crkvice sv. Jadre bio pronađen ulomak žrtvenika sa sačuvanim ostacima dlakavih kozjih nogu i s natpisnim poljem u obliku tabule ansate (*tabula ansata*), karakterističnog ukrasnog okvira trokuta-stog oblika. Ostatke runjavih kozjih nogu Fisković je pripisao Panu, ali manje je

⁸⁹ Cf. M. Zaninović, »Tri antička reljefa s otoka Hvara«, *Opuscula archaeologica* (=OA) VI, Zagreb 1966., 195-213 (također i »Tri antička reljefa s Hvara«, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996., 139-142); A. Rendić-Miočević, »Sylvanus of the Delmatae and traces of cult syncretism with Liber«, *Histria Antiqua* 15, Pula 2007., 34, sl. 1- 1a, 37; V. Tarbušković, *op. cit.* (82), s.v. Dol, 98-99, 164, sl. 39.

⁹⁰ M. Zaninović, *op. cit.* (89), 137-139.

⁹¹ M. Zaninović, »Grčke podjele zemljišta na otocima Hvaru, Visu i Korčuli«, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske* (katalog izložbe), Zagreb 2010., 130 i d.; B. Kirigin, B. Slapšak, »Farska hora«, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske* (katalog izložbe), Zagreb 2010., 135-137.

⁹² Cf. bilješku 52.

⁹³ C. Fisković, *op. cit.* (27), 24.

⁹⁴ *Ibidem*

bio zapažen i podatak o tomu da je na istom lokalitetu bio nađen i »reljef muza koje igraju kolo«, koje plešu kolo držeći se za ruke.⁹⁵ O spomeniku na kojemu su bile prikazane muze pisao je i D. Vrsalović.⁹⁶

Na ulomak Silvanova žrtvenika s tabulom ansatom na osnovi Fiskovićevih podataka kasnije se osvrnuo M. Zaninović, navodeći da je ulomak bio pronađen »na visoravni Nerežišća, kojom su uvijek pasla velika stada ovaca i koza.⁹⁷ Na ulomak iz okolice Nerežišća osvrnuo se i N. Cambi, smatrajući ga također dijelom Silvanova žrtvenika.⁹⁸ Nitko od navedenih autora, dakako s iznimkom Fiskovića, nije bio u prigodi spomenik vidjeti *in situ*, a nije im, po svemu sudeći, bio dostupan niti Fiskovićev crtež, jer u protivnom bi gotovo sigurno bio reproduciran. Na temelju ovdje priloženog crteža-skice moguće je, međutim, zaključiti da se podacima koji su od ranije pozati nema mnogo novoga dodati, osim možda podatka da je na osnovi položaja Silvanovih nogu moguće zaključiti da je bio prikazan u uspravnom položaju i *en face* te da je prednja strana žrtvenika bila uokvirena jednostavnom rubnom profilacijom. Natpisno polje s tabulom ansatom pretpostavlja odgovarajući natpis, od kojega, međutim, nije bilo sačuvanih tragova pa je moguće pretpostaviti da ga nije niti bilo, premda ne bi trebalo isključiti mogućnost da slova nisu bila urezana, ali su mogla biti označena bojom koja je uslijed protoka vremena izbljedila, ili potpuno nestala, što ne bi bila iznimka na rimskim kamenim spomenicima.⁹⁹ Ako je na natpisnom polju ipak bilo teksta, mogla su biti 3, ili najviše 4 retka – toliko, naime, omogućuje visina natpisnog polja – a osim posvete Silvanu, mogli su biti navedeni ime zavjetodavca, svrha podizanja spomenika i završna zavjetna formula. Potrebno je, također, naglasiti da uslijed oštećenja spomenika natpisno polje odnosno tabula ansata nisu cjelovito sačuvani. Unatoč fragmentarnosti, svi su autori bili jedinstveni u zaključku da je ulomak dio Silvanova (Panova) žrtvenika.¹⁰⁰ Na pretpostavku o prikazu muza na drugom nestalom ulomku kasnije su se osvrnuli M. Zaninović i N. Cambi, koji su ispravno pretpostavili da nije riječ o muzama, nego o Silvanovim pratiteljicama nimfama.¹⁰¹ Tim je numinama na Braču posvećen i poznati natpis iz okolice Škripa zavjetodavca Kvinta Silvija Sperata (*Quintus Silvius Speratus*), koji je bio galskog podrijetla,¹⁰² a koji je poslije obavljanja dužnosti centuriona u I. kohorti Belga postao nadglednikom teatra, najvjerojatnije u obližnjoj Saloni.

⁹⁵ C. Fisković, *op. cit.* (27), D. Vrsalović, *op. cit.* (22), B) Reljefi, br. 5), str. 83; *idem*, 2003., *op. cit.* (6), 36.

⁹⁶ Cf. D. Vrsalović 2003., *op. cit.* (6), 38 (pisac navodi »kulat Pana i muza u Nerežišćima« i »ulomke žrtvenika s prikazom Pana«).

⁹⁷ M. Zaninović, *op. cit.* (28), 209, 217.

⁹⁸ N. Cambi, *op. cit.* (78), 247 i d.

⁹⁹ Takvog je mišljenja i N. Cambi, premda navodi da su slova mogla biti plitko urezana te uslijed toga izlizana i nečitljiva (cf. N. Cambi *o.c.*, 248).

¹⁰⁰ C. Fisković, *op. cit.* (27), 24.; D. Vrsalović, *op. cit.* (22), 83; D. Vrsalović 2003., *op. cit.* (6), 36; M. Zaninović, *op. cit.* (28), 209., s. v. Nimfe, br. 2; N. Cambi, *op. cit.* (78), 247 i d.; D. Demicheli, *op. cit.* (37), 177.

¹⁰¹ U opsežnoj raspravi o ilirskim Delmatima Zaninović ga je, doduše, uvrstio među spomenike koji su posvećeni nimfama (usp. M. Zaninović, *op. cit.* (28), 209).

¹⁰² CIL III 3096; D. Vrsalović, 1960., 86-87; D. Demicheli, *op. cit.* (37), 182.

Unatoč pretpostavljenom galskom podrijetlu, smatran je romaniziranim pripadnikom domaće, delmatske populacije.¹⁰³ Za ulomke reljefa o kojima je prethodno bilo riječi nije poznato kad im je i u kakvim okolnostima zameten trag. Uzme li se u obzir mjesto njihova nalaza, odnosno sadržaji koji su na njima prikazani, nije nemoguće da je na tom položaju bilo svetište Silvana i nimfa kojemu su vjerojatno pripadala oba nestala ulomka.

Od posljednjeg otkrivenog ulomka – pronađen je 2007. god. u Vodnoj jami, špiljskom lokalitetu između Supetra i Donjeg Humca – sačuvan je gornji dio žrtvenika s dijelom natpisa i reljefno oblikovanim glavama dviju nimfa.¹⁰⁴ Veći dio kultne slike, s glavom treće nimfe i pretpostavljenim likom Silvana – nažalost nije sačuvan. Nije, međutim, teško pretpostaviti da su nimfe bile poredane na lijevoj strani kultne slike, a u nastavku ih je vjerojatno predvodio Silvan. Uzduž gornjeg ruba reljefa sačuvan je dio natpisa s posvetom nimfama i Silvanu.¹⁰⁵ Reljef iz Vodne jame osobito je zanimljiv i zbog činjenice što je nađen u prostoru špilje, gdje je, po svemu sudeći, bilo svetište nimfa (nimfej, *nimfeum?*), a vjerojatno i njihova predvodnika Silvana (*silvanej*, *silvaneum?*). Osim špiljskog ambijenta, prikladnog okruženja za svetišta posvećena Panu i njegovoj svojevrsnoj domaćoj inačici, ilirsko-delmatskom Silvanu, bitan čimbenik u izboru lokacije svakako je bila blizina izvora vode.¹⁰⁶ Silvanu su, doduše, bili podizani različiti tipovi svetišta, uključujući hramove, ali u domaćim, lokalnim okvirima najzanimljivija su svetišta u prirodnim ambijentima, *sub divo*, a kad je to moguće, i s njegovom kultnom slikom isklesanom na živoj stijeni. Ulomak žrtvenika iz Vodne jame potvrđuje pretpostavku o svetištima Silvana i nimfa, kojih je na bračkom području sigurno bio veći broj od onih koja su trenutno poznata. O nekim takvim spomenicima, a možda i svetištima, postoje teško provjerljive indicije,¹⁰⁷ ali sigurnije od toga je očekivati da će novih potvrda njegova kulta mnogo više biti u budućnosti.

Nalazima koji pokazuju važnost koza (jaraca) za Brač i za njegove stanovnike – uz spomenike posvećene Silvanu i božanstvima njegove kultne zajednice – moguće je pribrojiti i reljefni prikaz jarca na stupu rimske rustične vile na lokalitetu Bunje, u sjeveroistočnome dijelu najvećeg srednjodalmatinskog otoka. Spomenik je bio poznat stručnoj javnosti,¹⁰⁸ iako mu je nakon otkrića bio zameten trag i donedavna je smatran nestalim. Osim crteža ulomka iz nerezškog polja, odavno sam u posjedu crno-bijele fotografije dijela kamenog stupa sa sačuvanim prikazom jarca, najvjerojatnije snimljene na nalazištu, na ogradnoj gomili vino-

¹⁰³ CIL 3, 3096; M. Zaninović, *op. cit.* (28), 209.

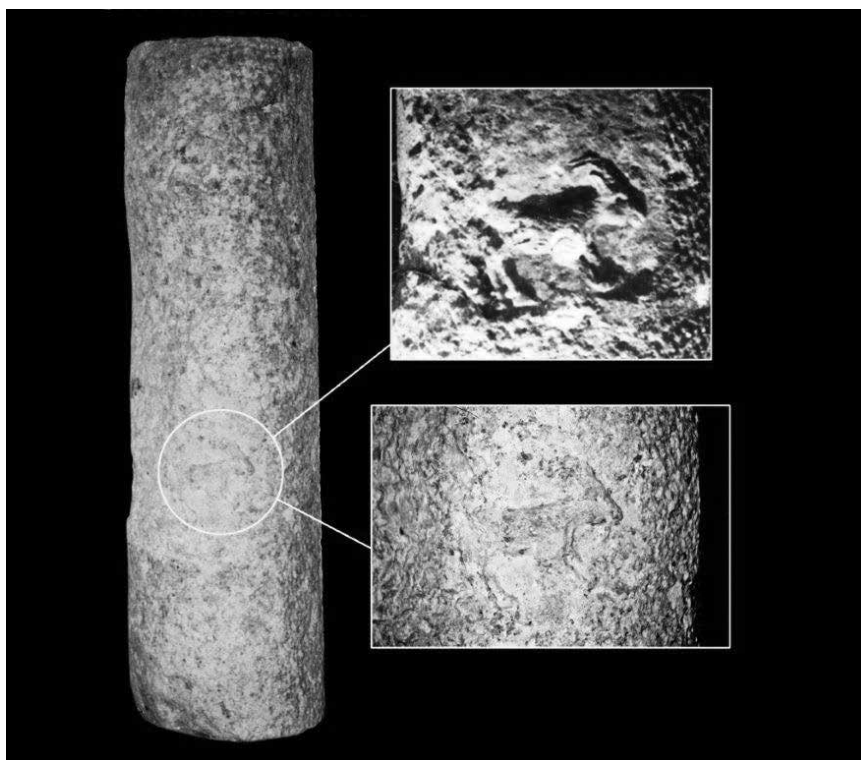
¹⁰⁴ Usp. bilješku 23.

¹⁰⁵ D. Demicheli, *op. cit.* (37), 178 i d., sl. 2.

¹⁰⁶ *Idem*, 182.

¹⁰⁷ Cf. N. Cambi, »Religija Silvana i nimfa u rimskoj Dalmaciji«, *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 14. prosinca 2012. u Unešiću, Split 2013., 26-27, bilješka 46 (pisac navodi mogućnost postojanja sličnih svetišta sa živom vodom na području Brača, primjerice u Dragonjinoj pećini iznad Murvice).

¹⁰⁸ Cf. C. Fisković, *op. cit.* (27), 25. On, naime, navodi da je u Bunjama kraj Novog Sela vidio piscinu, dodavši da je »sred vinograda u zaklonu od bure stajalo nekoć rimsko poljsko imanje, villa rustica« te zaključivši opis lokaliteta navodom da je »nedavno našao tragove poganskog vremena; kameni stup sa urezanom kozom, valjda podignutim u čast Silvanu«.

Kameni stup s reljefnim prikazom jarca iz rimske vile na lokalitetu Bunje – Novo Selo; privatna zbirka u Poveljima

grada u Bunjama kod Novog Sela. Na fotografiji su jasno uočljivi karakteristični detalji jarčeve glave, poglavito njegove visoko uzdignute uši, zatim oči i usta, kao i karakteristična kozja brada. U članku o rimskoj vili na lokalitetu Bunje na stup s prikazom jarca kasnije se opširnije osvrnula Kristina Jelinčić, navodeći da je spomenik koji je bio smatran nestalim pohranjen u privatnoj zbirci u Poveljima na Braču.¹⁰⁹ Prema njezinim navodima, kameni stup bio je pronađen na rubu plodnog polja, na blagoj padini brežuljka u blizini Novog Sela, na mjestu gdje su bili pronađeni različiti nalazi iz rimskog i starokršćanskog vremena, a osobito su zanimljivi ostaci arhitekture koji su pripadali rimskoj rustičnoj vili (*villa rustica*) s različitim sadržajima karakterističnim za objekte takvog tipa – cisternom, piscinom, mlinom, tijeskom za masline i sl.¹¹⁰ O značenju navedenog

¹⁰⁹ K. Jelinčić, »Rustična vila na Bunjama kod Novog Sela na otoku Braču«, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* /VAPD/, 98, Split 2005., 121-132. Prema iskazu K. Jelinčić, spomenik je pohranjen u atelieru prim. dr. J. Baice u Poveljima (*op.cit.*, str. 127).

¹¹⁰ Nekoliko posljednjih godina, počevši od 2015., na području rimske rustične vile obavljena su arheološka istraživanja i tom su prigodom istražene terme u stambenom dijelu vile, zatim područje sjevernog zida i portika, kao i gospodarski dio sa sadržajima namijenjenima proizvodnji ulja. Među vilama sličnog tipa istraženima na Braču navedena je

Detalj kamenog stupa rimske vile na lokalitetu Bunje – Novo Selo, s reljefnim prikazom jarca; privatna zbirka u Poveljima

lokaliteta svjedoči i podatak da su u blizini bili otkriveni rimski grobovi i sarkofazi te mnoštvo ulomaka keramičkih posuda, opeka, dijelova mozaika i dr.¹¹¹ Stup s reljefnim prikazom jarca stajao je na ogradnoj gomili vinograda, a zanimljivo je da je u njegovoj blizini bio još jedan stup, na kojemu nije bilo ukrasnih detalja. Lik jarca na prvom stupu prikazan je u pokretu, točnije u hodu udesno. Na glavi su jasno naznačeni zakrivljeni rogovi, površina tijela je profilirana valovitim urezima, a na prednjim i stražnjim nogama profilirani su kozji papci. Kretanje jarca naglašeno je naprijed ispruženim prednjim nogama, dok su istodobno stražnje noge ispružene prema tlu i blago su svinute u koljenima. Većina autora koji su se na njega osvrtni smatrala je da je prikaz jarca povezan s kultom Silvana. Na stupu, međutim, nema nikakvih vidljivih tragova Silvanova lika, što je protumačeno mogućim naknadnim uklanjanjem njegova lika.¹¹² Na spomenik se najprije osvrnuo C. Fisković, koji je pretpostavio njegovu povezanost s kultom Silvana,¹¹³

kasnoantička vila s ostacima portika, slična onoj na lokalitetu Mirje kod Postira (cf. V. Kovačić, »Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, vol. XXI, No 3-4, Split 2010., 25-37). Rezultati istraživanja provedenih u 2015. i 2016. god. objelodanjeni su u nekoliko priloga. Za ovu prigodu navodim samo posljednji u nizu od nekoliko objavljenih radova, u kojemu su izneseni rezultati istraživanja iz 2017. god., a gdje su navedeni svi prethodno publicirani radovi (cf. K. Jelinčić Vučković, E. Botte, »Arheološka istraživanja na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču 2017. godine«, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju* XIV – 2018, Zagreb 2018., 127-135).

¹¹¹ Više o tomu cf. D. Vrsalović, *op. cit.* (6), 95-96.

¹¹² K. Jelinčić, *op. cit.* (109), 127.

¹¹³ C. Fisković, *op. cit.* (27), 25.

Detalj kamenog stupa iz rimske vile na lokalitetu Bunje – Novo Selo, s reljefnim prikazom jarca; privatna zbirka u Poveljima

a na sličan ga je način prikazao i D. Vrsalović, ujedno navodeći podatak da je na nalazištu stup stajao nezaštićen: osim što je smatrao da je prikaz jarca na stupu povezan s kultom Silvana, prema njegovu mišljenju, takav prikaz odraz je stočarskog karaktera kraja iz kojega spomenik potječe.¹¹⁴ U opsežnoj raspravi o ilirskim Delmatima na njega se ukratko osvrnuo i M. Zaninović, također pretpostavljajući da je njega potrebno sagledavati u kontekstu kulta Silvana.¹¹⁵ Skupini autora – Z. Stančiću, N. Vujnoviću, B. Kiriginu, S. Čači, T. Podobnikaru i J. Burmazu, koji su na istom lokalitetu 1999. i 2004. god. obavili arheološka istraživanja – stup s prikazom jarca nije bio u fokusu zanimanja, ali i oni iznose mišljenje da prikaz jarca treba pripisati kultu Silvana.¹¹⁶ Smatrajući ih nestalima, na stup s prikazom jarca, kao i na ulomak Silvanova žrtvenika iz nerežiškog polja, osvrnuo se i N. Cambi. Prema njegovu mišljenju, s kojim sam i osobno suglasan, u nedostatku odgovarajućeg konteksta, odnosno prikaza Silvana i (ili) njegovih atributa, a po mogućnosti i njegovih pratiteljica nimfa, prikaz jarca ne bi trebao biti dokaz da je riječ o spomeniku koji je povezan sa Silvanovim kultom.¹¹⁷ Potrebno je naposljetku imati na umu i činjenicu da kameni stup u arhitektonskom kompleksu rimske rustične vile ima poglavito konstruktivnu svrhu pa je teško pretpostaviti da bi graditeljima, ili pak korisnicima vile, mogao biti prikladnim mjestom za prikaze Silvana, kao i drugih sadržaja kultne namjene.

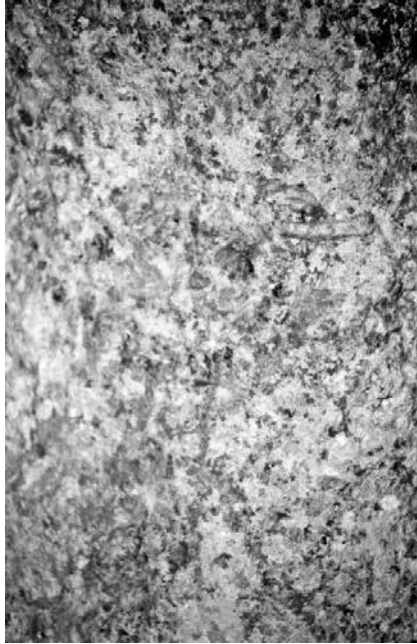
Autorica prethodno citiranog članka uspjela je, međutim, obaviti autopsiju spomenika i tom je prigodom uočila detalje koji su, čini se, prethodnicima promaknuli. Osim jarca u donjem dijelu stupa, u gornjem je dijelu uočila sporadične

¹¹⁴ D. Vrsalović, *op. cit.* (56), 75, 82 i 107, bilješka 53 (pisac navodi podatak da je stup stajao u vinogradu Jakova Škrpace u Bunjama kod Novog sela, da mu visina iznosi oko 1 m, a dimenzije reljefa s prikazom jarca 14,5 x 11 cm); *idem*, 2003., *op. cit.* (6), 38.

¹¹⁵ M. Zaninović, *op. cit.* (28), 209.

¹¹⁶ N. Cambi, *op. cit.* (78), 247.

¹¹⁷ *Ibidem*

Detalj s prikazom frule (?) na kamenom stupu rimske vile na lokalitetu Bunje – Novo Selo; privatna zbirka u Poveljima

izrasline na obloj površini stupa. Za njih je pretpostavila da bi mogle pripadati kultnoj slici Silvana, precizirajući da je iznad jarca prikazana ruka sa siringom.¹¹⁸ Na fotografijama što mi ih je ljubazno ustupila nisam, međutim, uspio identificirati navedene detalje, možda i zbog činjenice što ih je na fotografijama teže uočiti.¹¹⁹ Čini mi se ipak da bi teško bilo pretpostaviti da su detalji Silvanove kultne slike disperzirani na različitim mjestima na stupu, a niti detalj sa sugeriranim prikazom Silvanove višecjevne pastirske svirale njoj nimalo ne nalikuje: predmet na koji bi se, ako sam u pravu, trebao odnositi prikaz siringe prema dostupnoj fotografiji čak i vrlo približno je teško determinirati, ali se čini da više nalikuje fruli (?) nego višecjevnoj siringi. Priklanjam se, prema tomu, stavovima onih istraživača čije je mišljenje da prikaz jarca na stupu rimske rustične vile u Bunjama ne bi trebalo promatrati u kontekstu Silvanova kulta. Takav zaključak moguće je potkrijepiti i činjenicom da se prikazi jarca ne pojavljuju isključivo kao Silvanovi atributi, nego su zastupljeni i na prikazima još nekih božanstava, primjerica uz Libera (Dioniza), što je prethodno istaknuo i N. Cambi.¹²⁰ Očito je, međutim, da prikaz jarca u navedenom okruženju nije mogao nastati slučajno ni bez ciljanog razloga. Vjerojatno je moguće pretpostaviti da je njegov prikaz odraz

¹¹⁸ K. Jelinčić, *op. cit.* (109), 124 i 126-127.

¹¹⁹ Zahvaljujem kolegici Kristini Jelinčić na iskazanoj susretljivosti i na fotografijama što mi ih je ljubazno ustupila na korištenje.

¹²⁰ Cf. N. Cambi, *op. cit.* (78), 247.

karakterističnih prilika na tom dijelu otoka i da sadrži poruku o važnosti stočarstva i poglavito kozarstva, što je od pamtivijeka bilo u temeljima gospodarskih aktivnosti na većem dijelu Brača, osobito u unutrašnjim dijelovima otoka. Prikaz jarca na stupu rimske vile u Bunjama imao je, po svemu sudeći, simboličko značenje i trebao je naglasiti specifičnosti bračkog krajolika i života na tom otoku, na području na kojemu je – to proizlazi i iz Plinijeva navoda – kozama (jarcima) pripadalo istaknuto mjesto.

Prikazi koza (jaraca, kozoroga?) iz grčkog i rimskog razdoblja na području najvećeg srednjodalmatinskog otoka nisu osobito brojni pa stoga ne mogu biti pouzdanim pokazateljem stvarnog značenja za način života njegovih stanovnika u navedenim razdobljima. Plinijevo zapažanje o Braču poznatom po kozama moguće je naslućivati i u sačuvanim potvrdama Silvanova kulta, iako ih na Braču nema u velikom broju. U tom pogledu najzanimljiviji su njegovi figuralni prikazi, ponekad i u društvu s drugim pripadnicima njegove kultne zajednice. Silvan je poglavito bio božanstvo šuma i pašnjaka i sukladno tomu pastira sa stadima koza i ovaca i uz njega su često prikazivani jarac i pas, simbolizirajući i na taj način njihovo zajedništvo. Novi očekivani nalazi Silvanovih spomenika i njegovih svetišta još bi više pridonijeli vjerodostojnosti Plinijeva navoda i snažnije bi poduprli spoznaju o važnosti stočarstva i poglavito uzgoja koza, što je u višetisućljetnom kontinuitetu obilježavalo različite oblike života na tom otoku.

ROOTS AND ECHOES OF PLINY'S OBSERVATION
... *ET CAPRIS LAUDATA BRATTIA* ... IN THE CLASSICAL HERITAGE
OF THE ISLAND OF BRAČ

Ante Rendić-Miočević

Under a diversity of names (*Krateiai* ?, *Brectia*, *Brattia*, *Bractia*, *insula Brattia*, *Brazia*, *Elaphusa*, *Bretanide*), Brač is encountered in Greek and Roman literature sources, although it is easy to see that the biggest island of the central part of the eastern Adriatic shores was not at the centre of interests of the writers, including travel writers, of the time. Few are the authors that refer to it, like Pseudo-Scylax, Polybius, Pliny the Elder, or Anonymous of Ravenna and Stephanus of Byzantium, but the name also appears in some itineraries and maps, in, for example, the *Antonine Itinerary*, in its annex the *Maritime Itinerary*, and then also in the *Tabula Peutingeriana*. The relatively modest presence of Brač in the works of the ancient authors clearly derives from the island's having, unlike several islands in its vicinity, no autonomous Greek settlements. Not even in Roman times was there any urban milieu with the status of *municipium*. In his *Natural History* (*Naturalis historia*), Pliny the Elder quotes not only the name of the island but also the circumstance of its being known for its goats (...*capris laudata Brattia*...). Following up this observation, it seemed interesting to attempt to identify the possible roots of this claim of Pliny's, as well as confirmation of it in the extant monumental remains found on the island, particularly with reference to recorded depictions of goats. In this context, it also seemed worthwhile to attempt to track possible clues, starting from hypothesised depictions of goats (he-goats) carved into glass ring stones from Vičja luka. These are finds from the Greek era concerning which analysis has shown that it is not only the determination of origin and dating that is dubious but also, in all likelihood, the character of the contents represented. After that there are confirmations of the cult of Silvanus, which with good reason can be assumed to correspond to features of the Brač landscape, and accordingly, with the rearing of goats and the phenomenon of goat-keeping, one of the key features of both former and current Brač agricultural holdings. In this context, attention is drawn in parallel to the depictions of (he-) goats on coins of the Greek settlements on Hvar and Vis, and the importance of them, as confirmed by some of the names of places and mountains in the neighbouring coastal areas once inhabited by the Delmati. Attention is in conclusion devoted to monuments now made public from the Nerežišća plain, trace of which had been lost, and the fragment of an altar recently discussed in print dedicated to the nymphs and Silvanus from Vodna jama. The article gives a detailed description of the drawing of a missing fragment of the Silvanus altar from the Nerežišća plain, for the first time reproducing a drawing of it. Finally, the relief with a depiction of a goat on a column of a Roman *villa rustica* in Bunje in the eastern part of Brač, lost until recently, is assumed not to have a cult character, and in a symbolic manner reflects the conditions that obviously prompted the reference from Pliny.